

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.К. Ушинського»

Кафедра української філології і МНФД

О.І.Марчук, М.Р.Мельник

СИНТАКСИС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРАКТИКУМ

Одеса – 2019

УДК: 811.161.2:81'367(072.8)
МЗО

Рекомендовано до друку Вченою радою
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського (протокол № від жовтня 2019 року)

Рецензенти:

Брайченко Світлана Леонідівна – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій
гуманітарного факультету Одеського національного політехнічного
університету

Буднік Анжела Олександрівна – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янського мовознавства Південноукраїнського
національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Марчук О. І., Мельник М. Р.

Синтаксис сучасної української мови: практикум

Методичні рекомендації для аудиторної та самостійної
роботи студентів (спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і
література)). – Одеса, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2019. – 102 с.

СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

№ п/п	Назва теми	лекції	практичні заняття	самос- тійна робота
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ				
1	Предмет синтаксису. Поняття про словосполучення. Типи словосполучень та способи зв'язку слів у словосполученні.	2	4	
ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ				
2	Речення як основна синтаксична одиниця. Класифікація речень.	2	4	
3	Двоскладні речення. Головні та другорядні члени речення. Тире між підметом і присудком.	2	6	
4	Односкладні речення, їх типи. Неповні та еліптичні речення. Нечленовані конструкції (слова □ речення).	2	6	
5	Просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами. Розділові знаки при однорідних членах речення.	2	4	
6	Речення з відокремленими членами: відокремлені означення, прикладки, обставини і додатки	2	6	
7	Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями. Звертання.	2	6	
	Разом	20	36	залік
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ				
8	Складне речення. Засоби поєднання частин складного речення та основні типи складних речень.	2	4	
9	Складносурядне речення. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень та їх класифікація. Розділові знаки у складносурядному реченні.	4	6	
10	Складнопідрядні речення та принципи їх класифікації. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.	4	6	
11	Складнопідрядні речення розчленованої структури. Розділові знаки у складнопідрядному реченні.	4	6	
12	Безсполучникові складні речення. Складні безсполучникові речення з однотипними та різнотипними частинами, розділові знаки у них.		6	
13	Складні синтаксичні конструкції. Безсполучникові багатокomпонентні речення. Сполучникові багатокomпонентні речення. Багатокomпонентні речення з різними типами зв'язку.	4	4	
14	Конструкції з чужим мовленням: пряма й непряма мова, невласне пряма мова, діалог, цитата. Текст	2	4	
	Разом	20	36	іспит

ПЕРЕДМОВА

Методичні рекомендації укладено згідно із програмою курсу «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис і пунктуація».

Мета пропонованого збірника – допомогти студентам удосконалити й поглибити свої знання із синтаксису української мови, закріпити подані на лекції теоретичні відомості про синтаксичну будову мови, виробити навички синтаксичного аналізу.

Структура посібника така: сформульовано тему практичного заняття, подано теоретичні питання, які розкривають кожну з тем, рекомендовано список літератури, запропоновано систему вправ і завдань для самостійної та аудиторної роботи, виконання яких допоможе глибше засвоїти теоретичний матеріал, перевірити рівень цього засвоєння, виробити вміння і навички застосування теоретичних питань на практиці.

Із метою перевірки знань, умінь і навичок із синтаксису складного речення і тексту рекомендовано контрольні завдання і запитання, схеми розбору речень. У посібнику також вміщено речення для синтаксичного аналізу, список рекомендованої літератури, перелік програмових питань до іспиту.

Ілюстративний матеріал дібрано із широкої палітри художніх, публіцистичних і наукових текстів.

Методичні рекомендації укладено на основі розробленої автором робочої навчальної програми за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Практикум складено для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література).

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Питання про основну одиницю синтаксису.
2. Слово і словосполучення, речення і словосполучення.
3. Граматична форма і граматичне значення словосполучення.
4. Типи словосполучень.

Рекомендована література

1. Балко М. Еволюція поглядів на статус і структуру цілісних словосполучень сучасної української мови // Лінгвістичні студії: Зб. наук, праць. Вип. 10. — Донецьк: ДонНУ, 2002. — С. 32—37.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. — К.: Наук.думка, 1983. С. 9—17.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2001. - с. 48—67.
4. Загнітко Л. Дієслівні конструкції з об'єктними семантичними відношеннями у східностепових говірках // Лінгвістичні студії: Зб. наук, праць. Вип. 10. — Донецьк: ДонНУ, 2002. — С. 182—189.
5. Грамматика современного русского литературного языка. — М.: Наука, 1970. — С. 486—539.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Із поданих речень вичленувати словосполучення, подати їх моделі, визначити тип синтаксичного зв'язку.

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
о всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше! (Ліна Костенко)

2. Визначити різновиди словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

Привітання з ювілеєм; вірний присязі; купити книгу; очікуються опади; широкий в плечах; байдужий до всього; дехто в білому; по-

зимовому холодно; задовго до сесії; далеко в поле; дехто з присутніх; радіючи від щастя; студент-відмінник; говорити тихо; щось приємне; берег Десни; група студентів; один з них; шовкові трави; початок весни; наказав виконати; тридцять три гривні; далеко від берега; закінчив вичитувати; гілка калини; прихід весни; запропонував відпочити; будинок над морем; прагнення перемогти; сидів на коні; готовий до праці; летіти над землею; половину шляху; захоплюватися спортом; більше року; допомога школі; знайомий з поетом; просити допомоги; повний води.

3. Схарактеризуйте словосполучення за будовою: прості і складні словосполучення.

Духовні витоки; спогади дідів і батьків; троянди, жоржини і мальви; жити душа в душу; дівчина з блакитними очима; високий берег гірської річки; документальний роман з історії України; достовірні свідчення про епоху Київської Русі; поезії і пісні поета, роздуми і спогади вчителя людина середнього віку; спогади дідів і батьків; стогін моря і вітру; високий будинок; виконати завдання; достойний кращої долі; читати цікаву книгу; школа верхової їзди; уважно слухати; брат і сестра; сміятись і радіти; уникати фальші; звичка пекти раки; іти нога в ногу; грошей як кіт наплакав; свято на носі; точать зуби на нас; любив тримати камінь за пазухою.

4. Визначте тип словосполучення за будовою. Складні словосполучення розчленуйте на прості. Які словосполучення не розчленовуються?

Багато снігу; грошей як кіт наплакав; глибоке синє озеро; високий берег гірської ріки; уважно слухати; уникати фальші; зустріти з радісною усмішкою, лекція на педагогічну тему; тягнутися на багато кілометрів; вияв великої поваги; тканина вишневого кольору; дівчина в зеленому пальті; будемо розмовляти щиро; жити душа в душу; краплини роси блищать; хочу відпочити вдома; жінка років сорока п'яти; прочитати нову повість; речення складної конструкції; людина з великої літери; побачили групу студентів; мав принести книгу; хочу бути вчителем; буду вивчати мову; учень одинадцятого класу; йти годину; швидко біг; привіз братові; не випив соку; дивитися крізь пальці; прудка зелена ящірка; теплий весняний ранок.

5. Із запропонованого речення вичленувати всі можливі словосполучення, зробити їх повний синтаксичний розбір.

П'яніючи отруйним чадом ночей сріблистих і гірких, дивлюся в місяця свічадо крізь шибку, повну світляних, холодних, синіх і тремких далеких відблисків світів, що, кинуті у тьму, горять самітні, горді, золоті, немов знаків санскритських ряд, які прадавнім сном дзвелять і перешіптуються із дна, загубленого в морок дня, слова старої ворожби в ім'я землі, в ім'я вогню (Б.-І. Антонич).

6. Випишіть сурядні словосполучення, визначте відкриті та закриті сурядні словосполучення.

Яблуні та вишні; далеке минуле; замерзлі ріки; то холодно, то гаряче; купити книгу, просити допомоги; усміхатися матері; чи то радісний, чи то сумний; то скаче, то плаче; відірватися від землі; батьки і діти; не літо, а весна; вірити в справедливість; знайомитися з письменником; сумніватися в успіху; влаштуватися лаборантом; день і ніч; не психологія, а педагогіка; випуск книги; маса народу; як учителі, так і учні; або я, або ви; шматок хліба; здатний на подвиг; вісім працівників; веселий і жвавий; ні перший, ні другий; не математика, а література; малий, але кмітливий; сніг чи дощ; рано або пізно; будь-хто із слухачів; наш дім.

7. Охарактеризуйте підрядні словосполучення.

Любіть Україну, приходить до рідних; вічно жива, вдвічі більше, любити серцем, діти України, дума про тебе, небо над нами, відомі серед шанувальників, річка Горинь, перегортаючи сторінки, купатися в розкоші, пожовклий від часу, вивчення напам'ять, рахувати до десяти, шанувати батьків, вічно молода, линути думкою, любов матері, лишитися у спогадах, дах над головою, з вірою в краще, дуже тихо, місто Одеса, крик зненацька, схвилюваний від зустрічі, чудова староста, повернутися в село, останні двоє.

8. Із запропонованого тексту выпишіть всі можливі словосполучення. Схарактеризуйте їх.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножом, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить бі-

ду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

9. У поданих реченнях прокоментувати вживання розділових знаків, визначити всі види синтаксичних зв'язків.

1. Величний і грізний, він втрачає свої ведмежі обриси, коли наближаєшся в човні до берега, й ти вже не бачиш ні простягнутих уперед лап, на яких у сонному супокії лежить ведмежа гостра морда, не бачиш і могутнього горбатого хребта, а тільки — гористий берег, що круча за кручею спинається до гори, а на кручах живими зморшками брижиться ліс, який тут, унизу, з первозданною ніжністю зеленіє шелюгою по білих піщаних обмілинах, де в святкових веселошах грає риба й де чайки літають і плачуть, мов неприкаяні душі померлих (Є.Гуцало).

2. А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють — рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чийсь таляри, чийсь щерблені стріли і щерблені кості (М. Стельмах).

Запитання для самоперевірки

1. З'ясуйте погляди на словосполучення як синтаксичну одиницю.
2. Обґрунтуйте зв'язки словосполучення зі словом та реченням.
3. Яка різниця між синтаксичними (вільними) і зв'язаними (фразеологічними) словосполученнями?
4. Охарактеризуйте синтаксичні зв'язки у словосполученні.
5. Форми підрядного зв'язку в словосполученні: узгодження, керування, прилягання.
6. Які є типи синтаксичних словосполучень за будовою?
7. Охарактеризуйте типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.
8. Розкрийте семантико-синтаксичні відношення у словосполученні.

СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

ДВОСКЛАДНІ ТА ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Просте речення. Двоскладне речення. Односкладні речення.
2. Підмет і присудок як головні члени речення. Підмет і форми його вираження.
3. Присудок і форми його вираження. Зв'язка як компонент складеного присудка, різні її типи. Тире між підметом і присудком.
4. Додаток. Прямий і непрямий додаток.
5. Означення. Узгоджені й неузгоджені означення, способи їх вираження.
6. Прикладка як особливий вид означення.
7. Обставини. Поділ обставин за значенням.
8. Неповні речення.

Список рекомендованої літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К., 1993. — С. 214—278.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. — К., 1982. — С. 162—172.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. — К., 1986.
4. Курс сучасної української літературної мови: В 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. — К., 1951.—Т. 2. —С. 18—114.
5. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К., 1994. — С. 69—182.
6. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1972. — С. 149—224.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономарева. — К., 1994. —С. 45—69.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Підкресліть граматичну основу. Визначте тип речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

1. Вересневе сонечко лагідно розливається по подвір'ю й довколишніх горах. 2. У такт легенькому вітерцеві за парканом погойдуються мальви й флокси. 3. Гетьте, думи, ви хмари осінні. 4. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого (Л. Українка).

5. Вийди, кохана, працю зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Старицький). 6. Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас! (І. Франко). 7. Гей, нові Колумби й Магелани, напнемо вітрила наших мрій! (В. Симоненко). 8. Чи словом зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (М. Рильський). 9. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох. 10. Любіть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня! (Л. Костенко). 11. Червоно калино, чого в лузі гнешся...? (І. Франко). 12. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! (Т. Шевченко).

2. У наведених реченнях визначте структурні різновиди підмета.

1. Був день як день (Л. Костенко). 2. Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями (М. Матіос). 3. Два рядки білих хат попід горами біліють (Н.-Левицький). 4. Майже три роки минуло від того далекого світлого дня (О. Гончар). 5. Наука – найбільш важливе, найбільш прекрасне і потрібне у житті людини (А. Чехов). 6. Ніхто не міряв серця глибочінь (А. Малишко). 7. Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко не схід сонця золотим шляхом поплисти (Л. Українка). 8. Ніхто не міряв серця глибочінь (А. Малишко). 9. Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт... (М. Коцюбинський). 10. Багато вітрів прошуміло над головою (О. Довженко). 11. Не я один духовну спрагу маю (О. Гончар). 12. Чимало літ перевернулось, води чимало утекло (Т. Шевченко).

3. Підкресліть підмет і присудок. Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, пробуємо замінити його займенниками **він, вона, воно, вони** в називному відмінку. Якщо в реченні така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – інший член речення чи слово (додаток, звертання).

1. Світи нам, день, безсмертними вогнями (В. Сосюра). 2. Світить нам день безсмертними вогнями. 3. Город було засаджено всякою всячиною. 4. Мріє, не зрадь! (Л. Українка). 5. Оставайтесь здорові, мої високі тополі і хрещатий барвіночку! (Т. Шевченко). 6. Вечірнє сонце, дякую за день, вечірнє сонце, дякую за втому, за тих лісів просвітлений едем і за волошку в житі золотому (Л. Костенко).

4. Визначте граматичний центр речень. Рідко підмет буває виражений **неозначеною формою дієслова**, до якої не можна поставити питання хто? що? У

такому разі підмет визначаємо за змістом. Прокоментуйте вживання тире у поданих реченнях.

1. Лиш боротись значить жить (І. Франко). 2. Жити у небі і гинути в леті осуд старих журавлів (Л. Первомайський). 3. Кохати нові землі відкривати (І. Драч). 4. Жити це не значить тільки брати а й давати. (Д. Ткач). 5. І я хотів життя прожити так, щоб добрим друзям радість дарувати (Л. Дмитерко). 6. Жити Вітчизні служити. 7. По роботі пізнати майстра. 8. Життя прожити не поле перейти (Нар. творчість). 9. (М. Сингаївський). 10. Яка то радість на рідну землю повертатися (А. Шиян).

5. Визначте головні члени речення. З'ясуйте спосіб їх вираження.

1. Двори стоять у хуртовині айстр (Л. Костенко). 2. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу... (П. Мирний.) 3. Слова — полова, але огонь в одежі слова (І.Франка.) 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (Нар. мудрість.) 5. У мові своїй народ протягом багатьох тисячоліть... склав свої думки й свої почуття (К. Ушинський). 6. Народ виявляє себе в своїй мові (І. Срезневський). 7. В гаю давно вже стемніло (С. Васильченко). 8. Іду на клич доби (О. Підсуха). 9. Треба бути щедрим і вимогливим до себе (О. Довженко). 10. Майже три роки минуло від того далекого світлого дня (О. Гончар). 11. І вам так приємно буде від того шовкового дотику хлібів (Ю. Збанацький).

6.Поставте розділові знаки. Поясніть вживання тире між підметом і присудком. Схарактеризуйте головні члени речення. Визначте типи присудків та засоби їх вираження.

1. Поезія це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко). 2. Мені осіння ніч короткою здається. 3. При щирості між людьми при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний (Л. Українка). 4. Найдорожчий скарб наш земля (М. Сингаївський). 5. Мати це вічне одкровення вічна радість природи стали і ніжність поезії життя. 6. А як хотілося вірити кожній людині кожній людині відкривати своє серце (Г. Кривда). 7. Його слова отруєний напій (Д. Павличко). 8. Всі взолочено віконця (П. Тичина). 9. Скільки хмільної тривоги налито в дзвінку прохолоду ночей (І. Муратов). 10. Зернина то життя у сповитку (Л. Костенко).

7. Перепишіть речення. Визначте синтаксичну роль виділених слів. У підрядних реченнях підмет буває виражений сполучними словами хто, що, який. Слово **що** лише тоді виступає підметом, якщо його можна замінити займенником **який** або підставити замість нього іменник із головного речення.

1. **Хто** правду любить, той наш брат. 2. Я в серці маю те, **що** не вмирає. 3. **Хто** не жив посеред бурі, той ціни не знає силі (Л. Українка). 4. Ми працюю любимо, **що** в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне. 5. Мій Києве! Нема туманів, **які** б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 6. Історія народів учить, **що** та держава велична, в якій велична мала людина (О. Довженко).

8. Визначте типи головних членів речення та засоби їх вираження.

1. Плавні немов крутилися. 2. Парубок немов осміхався. 3. Тепер він справді був як божевільний (М. Коцюбинський). 4. Заридала Катерина та бух йому в ноги (Т. Шевченко). 5. А баба головою хить та хить. 6. Комар круть-верть (Л. Глібов). 7. Чіпка сам не свій. 8. Шестирний був ні в сих, ні в тих (П. Мирний). 9. Гори – як торба: що знайдеш, те сховаєш (Нар. творчість). 10. Державо, ти була як поле бою (Є. Маланюк). 11. Ніч – мов криниця без дна (М. Рильський). 12. Гори навколо ніби висіли в повітрі. 13. Я при своєму розумі. 14. Гаркуша був на сьомому небі (О. Гончар).

9. Схарактеризуйте речення за наявністю обов'язкових членів речення. Визначте тип односкладних речень.

1. І все на світі треба пережити, і кожен фініш – це, по суті, старт..., і наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт (Л. Костенко). 2. Немає на світі нічого страшнішого за нелюдських людей (І. Жиленко). 3. Любов. В тобі і дружба, й добра згода, і радість стріч, й печаль розлук (В. Сосюра). 4. І вам так приємно буде від того шовкового дотику хлібів (Ю. Збанацький). 5. І сонце, й день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (П. Тичина). 6. В гаю давно вже стемніло (С. Васильченко). 7. Іду на клич доби (О. Підсуха). 8. Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу, розгубленість і прикрість (В. Сухомлинський). 9. Кинути таку хорошу дівчину! Поміняти зозулю на яструба! (О. Гончар). 10. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихім раєм (Т. Шевченко).

10. Вставити пропущені букви. Підкресліть означення. Визначте, які форми (короткі чи повні) мають прикметники у поданих реченнях.

1. Пл...ве чов...н води повен. 2. Чорн...ї бров..., кар...ї очі..., темн..., як нічка, ясні, мов день. 3. Ч...рна хмара наступає, дріб...н дощик накрапає. 4. То не сив...я з...зуля закувала, ні дробн...я пташка в саду защ...бетала. 5. Сивий віл вип...в води пове...н двір (Народна творчість). 6. Ти пр...красна, ве...чірн...я зоре. 7. Чи є кращ... між квітками та над в...снян...ї, чи є кращ... в жит...ю літа та над молод...ї. 8. Якби мої струни нім...ї та пісн...ю стали без слова (Л. Українка).

11. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте їх групи за значенням та спосіб вираження.

1. Край берега у затишку прив'язані човни (Л. Глібов). 2. Не журись, коли недоля в край чужий тебе закине (Л. Українка). 3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополлю до самого долу (Т. Шевченко). 4. Кипариси од ночі до ранку все шумлять і шумлять навкруги. 5. Шумлять сади над берегами в моєї юності краю. 6. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні. 7. В день такий розцвітає весна на землі і тремтить від солодкої муки (В. Сосюра).

12. Запишіть речення, визначаючи граматичну основу. Назвіть ознаки неповних речень.

1. Людині необхідна доброта, як птаху небо, колосу – вода. Як зір очам, як цвіт рясний садам, як серцю неостудна теплота (Л. Мілевич). 2. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки. 3. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в мої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни! 4. Земля ж моя рідна! Нема на тобі порятунку. Поети твої – і ті вже тобі чужі! (Л. Костенко). 5. Врешті стою. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (М. Коцюбинський). 6. Знову тополі за вікном. Гнуться, гойдаються на все небо. 7. На одній ниві пшениця, на другій — жито (О. Гончар).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Підкресліть додатки. Вкажіть будову і спосіб враження. Визначте прямі та непрямі додатки.

1. Яка орда нам гідність притоптала? 2. Мене сьогодні голуб розбудив. (Л. Костенко). 3. Могутній дух дають важкі часи. 4. На мене люди стали злі. 5. Я не люблю ненависті в собі (Д. Павличко). 6. Важливе завдання школи — виховати людину допитливою, творчою, думаючою (В. Сухомлинський). 7. Люди достойні квітів на морі і на землі (Є. Летюк). 8. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горлаті півні (П. Мирний). 9. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що б там не було (В. Симоненко). 10. Три тополі в однім полі посадили школярі (А. Малишко). 11. До мене ніч прийшла купати зорі в моїх очах (В. Лучук). 12. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний! (Л. Українка).

2. Спишіть речення. Визначте додатки. Підкресліть узгоджені означення. Якими частинами мови виражені узгоджені означення?

1. Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (Л. Українка) 2. Конвалії, конвалії, конвалії, як рясно вас насіяла весна! Це - музика природи величальна, дзвіночками видзенькує вона (Я. Черногуз). 3. О, перша квітко благовісна, ти ловиш сонце в небесах. Яка незаймана, первісна твоя, конваліє, краса (М. Трач). 4. Не топчіть, не топчіть конвалій. Все в маленьких дзвоничках фаркучих - площа, вулиця, провулки, тротуари... То весна у наступі могучім скинула десантом їх із хмари (Р. Братунь). 5. Знову конвалія серце тривожить, знову конвалія ніжно цвіте, знову конвалія квітами білими, душу закохану в мене вкраде (В. Косенко). 6. Конвалія - багаторічна трав'яниста рослина з коротким товстим кореневищем, густо вкритим численними бурувато-жовтими коренями.

3. Поставте узгоджені означення у потрібній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (Незліченний) зірки сяють у воді (О. Довженко.) 2. Цей Блаженно мав дуже (м'який і чулий) серце (О. Гончар.) 3. Про що ти думаєш в (цей) мить? (А. Малишко) 4. (Веселий) скляр (умілий) рукою закликав блакиттю (райдужний) вітраж (В. Бичко.) 5. Над морем мріли (білий) вітрила (Ю. Мушкетик).

4. У поданих реченнях знайдіть узгоджені і неузгоджені означення. Визначте, до яких слів вони відносяться. Поясніть, якою частиною мови виражені неузгоджені означення.

1. За чорно-синьою горою, на схилу радісного дня, малює хмари пурпурові якесь веселе чортеня (Л. Костенко). 2. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата. 3. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, яку нас (В. Симоненко). 4. Там море дере свою синю одежу об гострі скелі на білі клапті і закидає ними весь берег (М. Коцюбинський). 5. Осінній холодок над спраглою землею шатро гаптоване широко розіп'яв (М. Рильський). 6. Справжній педагог завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М.Стельмах). 7. Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу (В. Сухомлинський).

5. Перетворіть неузгоджені означення в узгоджені, введіть їх у речення.

Шапка дідуса, вулиці села, промені сонця, варення з вишні, сквери міста, товариш в школі, ваза із бронзи, масло для бутербродів, букет із ромашок.

6. Випишіть речення, в яких наявна прикладка. З'ясуйте значення прикладок. Визначте, за якими критеріями розмежовуються означувані слова і прикладки.

1. Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями (М. Матіос). 2. Михайло якийсь час балакав із бабою, потім пішов на межу й назбирав грушок-гниличок (Є. Гуцало). 3. Рідна мова - не степ, не хата, а народу мого душа (В. Гончаренко). 4. Мов душа і сама болю-лиха хотіла, щоб сьогодні у землю ударити лихом (П. Палій). 5. Хочу в батька-матері погостить (Н. Кашук). 6. Життя — не прогулянка, не забава, а важка праця (І. Цюпа). 7. А на небосхилі — білі хмари-хвилі, наче Рось купається в гаю (М. Подолян). 8. І задзвонили над джмелями дзвінки-дзвіночки лісові (М. Вінграновський). 9. Господиня-осінь владарює: то зриває яблука в саду, то сміється десь, а то німує, згадуючи вроду молоду (П. Палій). 10. А дівчина-сиротина у наймах марніє. 11. Згадайте Богдана, старого гетьмана (Т. Шевченко).

7. Підкреслити обставини. Визначте їх групи за значенням та способом вираження.

1. Моя душа й по темнім трунку не хоче слухатись порад, і знову радісно і струнко біжить під вітер і під град (О.Теліга). 2. Змітає грізно й без пощади, навіки попелить народний гнів (Л. Первомайський). 3. Із минулого в майбутнє перекинуто мости (М. Рильський). 4. Чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай? (Т.Тичина). 5. Отут, в низенькій цій хатині, моя любов жила колись (А. Малишко). 6. Зорі тихо тремтять угорі (М. Коцюбинський). 7. Підеш собі, зажурившись, гаєм по долині (Т. Шевченко). 8. Над тихою водою річки золотився прозорою тканиною шовку ранковий туман (Ю. Збанацький).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Поняття про ускладнення.
2. Однорідні члени речення.
3. Розділові знаки у реченнях з однорідними членами.
4. Звертання. Засоби вираження звертання. Вокативні речення.
5. Відокремлені члени речення.
6. Вставні слова і речення. Вставлені слова і речення.
7. Слова-речення і вигук в реченні.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
3. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів – для самостійного ви-вчення: Навч. посібник для студентів філол. фак., ун-тів і пед. ін-тів. – Х.: Основа, 1992.
4. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – Вища шк., 2004.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Безенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прочитайте текст. Підкресліть граматичну основу. Визначте ускладнення речень.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

2. Поставте пропущені розділові знаки. Поясніть однорідні і неоднорідні означення. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (Л. Українка). 2. Починалося нове життя: з новими стосунками з новими інтересами. 3. Гори востаннє засвітилися легким ажурним золотом. 4. Спокійно розважливо тече розмова (О. Гончар). 5. Люблю я осінні квіти прощальну красу вечорів і сині оголені віти і вітру холодного спів (В. Сосюра). 6. По діброві вітер виє гуляє по полю край дороги гне тополлю до самого долу (Т. Шевченко). 7. Голубі зеленкуваті фіолетові присмерки спадають степом (І. Цюпа). 8. Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі сині хмари діброви, спілі ранки та грози (А. Малишко). 9. А по дашку прозорої веранди ходили то дощі то голуби (Л. Костенко). 10. Довга зелена прудка ящірка шмигнула між каміння і зникла. 11. Серпантин – клубочки довгих вузьких різнокольорових паперових стрічок, використовуваних на маскарадах, карнавалах. 12. Віолончель – струнний смичковий музичний інструмент.

3. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть узагальнюючі слова, вкажіть спосіб їх вираження.

1. Обізвлася трава сотнями своїх жильців коників метеликів жуків (П. Мирний). 2. Луги гори пишні сади – все зелене й принишкле (О. Гончар). 3. Скрізь червоно на небі, на узгір'ях і на горі. (М. Коцю-

бинський). 4. Перлами россою сонцем далиною вмивається земля (В.Сосюра). 5. Голубі зеленкуваті фіолетові присмерки спадають степом (І. Цюпа). 6. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А. Малишко). 7. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (М. Рильський).

4.Визначте структуру та спосіб вираження звертань. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий. 2. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних як свою дитину. 3. Бач Оксано я жартую а ти й справді плачеш. 4. Думи мої думи мої лихо мені з вами (Т. Шевченко). 5. Ой ти дівчино з горіха зерня, чом твоє серденько — колюча терня? 6. Весно ох довго ж на тебе чекати! Весно голубко чому ж ти не йдеш? (І. Франко). 7. Мріє не зрадь!.. Я так довго до тебе тужила (Л. Українка). 8. Земле рідна о чим далі ти від мене, тим дорожча (Д. Павличко). 9. Ой ти дівчино червона калино мені на тебе дивитись мило! Ой ти дівчино повная роже мені на тебе дивитись гоже! (Народна пісня). 10. Україно ти для мене диво (В.Симоненко).

5.Подані в дужках іменники запишіть у кличному відмінку. Виділіть закінчення. Поясніть написання закінчень у кличному відмінкові.

1.Я люблю тебе, (друг), за те, що в очах твоїх море синіє, що в очах твоїх море цвіте, мою душу голубить і гріє. 2. Не стелись, (туман), не шумить, (тополя), не печальте очі, ви берізки голі! (В. Сосюра). 3. (Місяць-князь), ти, чарівниченьку смуток на твоєму ясному личеньку (І. Франко). 4. Ой не шуми, (луг), зелений (байрак). Скажи мені правду, мій добрий (козак). 5. Ой чого ти, (дуб), на яр похилився. 6. Ой, (дівчина), шумить гай. 7. (Галя), серце, (рибка) моя. 8. На тобі, (небіж), що мені негоже (Народна творчість).

6.Поставте пропущені розділові знаки. Поясніть відокремлення членів речення.

1. За Россю під високою скелею блищав на сонці новий гарний панський млин увесь обтесаний обмальований, як цяцька, з покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком.

2. Подекуди між очеретом та ситнягом блищали невеличкі плеса чисті й ясні як дзеркало. 3. За якихось кілька днів усе ожило овіяне теплим вітром приголублене щедрістю сонця з весняної висоти (О. Гончар). 4. За Россю коло скелі на долині вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка (І. Нечуй-Левицький). 5. В долині край лісу висить синя імла. Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом. 6. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля повна спокою й надії. 7. Перед нами на крайнебі стояли високі вогняні гори (М. Коцюбинський).

7. Підкресліть вставні і вставлені конструкції. Поясніть відмінність між ними. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Може, мій вчинок – суцільна легковажність?(П. Загребельний). 2. Там батько, плачучи з дітьми, (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевченко). 3. Ніжність, наприклад, описати математично не можна (В. Собко). 4. Кажуть, весь поміст у пеклі з добрих намірів зложився! 5. Так жаль мені тебе ... загинеш, певне (Л. Українка). 5. Отже, коли письменник розплющив очі, він, по-перше, дуже шкодував, що сон не продовжився, а по-друге, відчував прилив нової енергії (М. Хвильовий). 6. А ти, мабуть, чекала на мене і посилала бабусю послухати, чи не стукають підкови мого коня... (Г.Тютюнник). 7. Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось... Не забувайте незабутнє, воно вже інеєм взялось! (Л. Костенко). 8. Сучасне життя — всі ми це відчуваємо — тримає людину в постійному нервовому напруженні. 9. Життя людське — це, власне, дороги й дороги (О. Гончар).10. З літами, що там не кажіть, стаєш куди мудрішим (О. Підсуха). 11. Мабуть, передчуття розлуки властиве людині (І. Цюпа).

8. Подані слова введіть у складені або підібрані речення так, щоб у першому реченні вони були вставними словами, а в другому – членами речення. Схарактеризуйте значення, якого вони надають реченням.

Нарешті, на щастя, безперечно, за повідомленням, по-вашому, думаємо, виходить, справді.

9. Чи у всіх реченнях є вставні конструкції? Які слова не виступають вставними? Підкресліть вставні і вставлені конструкції.

1. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В.Симоненко). 2. Ночі ті, та гітара й жоржини, може, сняться тепер і тобі... Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі. 3. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 4. Може, то біль наш, а може, вина, може, бальзам на занедбані душі – спогад криниці і спогад вікна, спогад стежини і дикої груші... (Л. Костенко). 5. Щоб судити про людину, принаймні треба увійти в таїну її думок, її нещастя, її хвилювань (О. Бальзак). 6. Це, мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 7. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 8. Часом присниться синій барвінок сивий полин сум чебрецевий озеро в лісі тихий затінок (я не крицевий) (В. Стус). 9. Воно звичайно гостеві негоже в Парижі думать про свої міста (М. Рильський). 10. Творчість Марії Матіос є сьогодні унікальним свідченням того, як можна подолати минуле не тільки в житті, а й у літературі (бо інакше нація не може існувати, йти далі, розвиватися); всю оту жахливу радянську ортодоксію, традиційно-національну жіночу (на жаль, і чоловічу) меланхолію, солодку сентиментальність і ще солодшу романтичність, які так нашкодили українській літературі (П. Загребельний).

10. Виділіть порівняльні звороти, де потрібно, комами. Поясніть, чому в одних реченнях є кома перед порівняльним зворотом, а в інших реченнях коми немає. Поясніть вживання тире при порівняльному звороті.

1. Умирають майстри, залишаючи спогад як рану. 2. Підлість посплідовна як геометрія (Л. Костенко). 3. Довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за вухо як кінська грива (П. Куліш). 4. Все море стало червоне наче розтоплене залізо. 5. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і долинах (І. Нечуй-Левицький). 6. На дні душі немов на дні ріки каміння споминів лежать роки. 7. З нею ріс як з рідною сестрою (Д. Павличко). 8. І зоряне небо — як споминів рій... (В. Сосюра.) 9. Ще димна даль бриніла в зорях мов кришталь (А. Малишко.) 10. Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни (Ю. Яновський.) 11. І човник промай-

нув неначе тінь (В. Стус). 12. Чорна нічна вись, означена зірками, така ж сама бездонна як і вдень (Є. Гуцало).

11.Визначте головні та другорядні члени речення. Проаналізуйте речення за наявністю обов'язкових членів речення.

1. Врешті стою. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (М. Коцюбинський). 2. На одній ниві пшениця, на другій — жито. 3. Знову тополі за вікном. Гнуться, гойдаються на все небо (О. Гончар). 4. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в мої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни! 5. Земля ж моя рідна! Нема на тобі порятунку. Поети твої — і ті вже тобі чужі! (Л. Костенко). 6. І слухає мій сум природа. Люба. Щира. Крізь плач. Крізь сум (П. Тичина).

12.Виконайте синтаксичний аналіз речень за поданою нижче схемою.

1. Справжній учитель завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М. Стельмах). 2. Хай праця в ім'я рідного слова здоровить вас духовно, допомагає зійти на верховини мудрості (І.Р. Вихованець). 3. Справжній учитель не може жити без творчості, повторюючи одне і теж усе своє життя (І. Цюпа). 4. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох (Л. Костенко). 5. Треба бути щедрим і вимогливим до себе (О. Довженко).

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу і підкреслити члени речення.
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - а) за наявністю чи відсутністю головних членів речення;
 - б) за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення;
 - в) за наявністю обов'язкових членів речення;
 - г) за ускладненістю структури;
 - г) за характером предикативних відношень;
 - д) за метою висловлювання;
 - е) за інтонацією.
4. Охарактеризувати члени речення і компоненти словосполучень.

Контрольні запитання і завдання

1. Які члени речення називаються головними і чому?
2. Дайте визначення підмета, назвіть його ознаки і типи.
3. Який член речення називається присудком?
4. Який присудок є простим дієслівним?
5. Охарактеризуйте компоненти, які виділяють у складеному дієслівному присудку.
6. Дайте характеристику частин складеного іменного присудка.
7. Охарактеризуйте прямий додаток; непрямий додаток.
8. Які члени речення називаються означеннями?
9. Яка специфіка прикладки як різновиду означення?
10. Схарактеризуйте різновиди обставин.
11. Якими частинами мови виражаються обставини?
12. Як відрізнити обставини від додатків?

СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складне речення як синтаксична одиниця.
2. Засоби поєднання частин складного речення.
3. Основні типи складних речень.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 279 – 295.
2. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посібник. – У 2-х ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с; Ч. 2. – 240 с.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – С. 307 – 314.
4. Курс сучасної української літературної мови. – Т. 2. Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – С. 142 – 359.
5. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. –

- Полтава: Довкілля-К., 2006. – С. 554 – 556.
6. Синтаксична будова української мови. Колективна монографія. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 17 – 43.
 7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 310 – 430.
 8. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П.Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 157 – 164.
 9. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 553 – 555.
 - 10.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 206 – 228.

Вправи та завдання для аудиторної роботи

1. У наведених текстах проаналізуйте речення за будовою (прості, прості ускладнені та складні), з'ясуйте відмінності між ними. Схарактеризуйте ознаки складних речень. Поясніть розділові знаки.

1. Час і прогрес міняють і ландшафт, і професії деякі відходять в архів. Та серед небагатьох незмінних величин є одна, найверховніша – вчитель. І через віковіччя він так само заходитиме в клас, і вже школярам третього і грядущих тисячоліть відкриватиме теж незмінні величини: Батько, Мати, Вітчизна, Народ.

Схиляю голову в глибокій шанобі перед тобою, Вчителю. Бо все добре, гуманне, що світиться в душі будь-кого, все добре, мудре, світле й чисте – від Учителя. І якщо добро вічне,— а це воістину так,— то безсмертний єси, Вчителю, як саме життя (Б. Олійник).

2. З певністю можу сказати, що вчителів не забувають. Учитель, як і талановита книга, приходить до нас на все життя. У пам'яті назавжди залишається мовлене ним слово, добра порада, навіть тембр голосу. Як зараз бачу і вчителя, котрого зустрів, переступивши поріг школи першокласником, педагогів, з котрими прощався після десяти років навчання. Усі вони – моя вдячна учнівська пам'ять.

Думаю про вчителя... Пробуджувати думку – то, напевно найголовніше в процесі навчання. Думати – значить пов'язувати себе з явищами життя, з усім складним навколишнім світом. Пам'ятаю уроки, що стали для мене справжнім відкриттям. Пробудити в юній душі зацікавленість, творчу іскорку, самотійність судження – все це таке ж важливе, як, скажімо, дати знання, іншими словами, навчати не лише дивитись, але й бачити, не тільки слухати, а й чути.

Думаю про вчителя... І часто вчувається мені (та чи мені одному!)

ніжна мелодія „Пісні про вчительку”, яку створили П. Майборода та А. Малишко (М. Сингаївський).

2. Перепишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте, які з них прості, прості ускладнені, а які – складні. Схарактеризуйте ознаки складних речень.

А) Як важливо, щоб у кожному слові вихователя трепетала, хвилювалась, раділа й обурювалась жива людська пристрасть! Бо хоч який високий буде зміст слів, що їх чує дитина, вони залишаються мертвими, поки в них не займеться вогник почуття, не запульсує кров. Цю душевну повноту і насиченість слова не можна почерпнути ні з яких книжок, посібників, вказівок. Вона дається тільки життям, входить у душу вихователя і віддається дітям, як найдорогоцінніше духовне багатство (В. Сухомлинський).

Б) Хочеться порадити вчителям: якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру (В.Сухомлинський).

3. Складіть або випишіть із творів художньої літератури 10 речень із співвідносними вказівними словами. Визначте сполучні засоби.

4. Визначте будову речень. Поясніть, якими засобами поєднуються частини складного речення між собою: інтонацією, сполучними засобами тощо. Яку роль виконують сполучні слова?

1. ...Щасливий той, хто вчасно висловив учителеві свою найщирішу вдячність. Я вважаю себе щасливим, я встиг це зробити. Але чого варті слова вдячності проти того, що зробив для мене вчитель!.. (Д. Ік-рамі). 2. Він повинен виховувати *безліч* дітей – *чужих* дітей і *вічно* дітей. На зміну тим, хто просувається вперед, ідуть наступні за ними, тим, хто закінчує, – ті, хто вступає. Учителеві доводиться щороку, мало не щодня, починати спочатку, – і так усе життя (А. Дистервейг). 3. Коли я думаю про школу і шкільного вчителя, в моїй уяві завжди спалахує образ ясної, вічно юної ватри. Вона, мов неопалима купина, палає незгасно на вітрах історії, а все нові покоління людей підсту-

пають до неї, тягнуться до її очисного полум'я і, нагрівшись, відходять з просвітленою душею (П. Панч).

5. Із творів художньої літератури доберіть 10 речень, у яких однозвучні слова виступають то як сполучники, то як сполучні слова. Вкажіть критерії їх розмежування.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте подані речення за структурою. Чому термін „предикативна частина” щодо частини складного речення точніший порівняно з практикованим у школі терміном „речення”? Визначте засоби поєднання частин складних речень. З'ясуйте лексичне значення виділених слів.

Прекрасна і **гуманна** професія вчителя оспівана багатьма творцями в поезії, прозі, музиці, їм присвячено кінострічки. Усі ми пам'ятаємо і любимо чудові фільми „Доживемо до понеділка” і „Велика перерва”, роман „Уроки французької”, поезію „Шкільний вальс”.

Безперечно, одним з найпрекрасніших творів про вчителя є „Пісня про вчительку”. Автор цих рядків, знайомих усім нам з дитинства, Андрій Малишко вклав у твір усю любов і шану до **Вчителя**, людини, яка веде дітей у світ добра і знань.

Музику ж до вищезгаданих пісень створив інший **корифей** української культури – композитор Платон Майборода, якого пов'язувала з Андрієм Малишком багаторічна дружба. Одним з останніх спільних творів поета і композитора була „Пісня про вчительку”, написана у 1967 році. Одразу ж пригадується шкільні роки, улюблена вчителька – наставниця і друга мати, яка випустила в широкий світ своїх названих синів і дочок, запалюючи в їхніх серцях вогонь любові до **батьківщини**, жагу знань (Із газети).

2. Прочитайте. Випишіть складні речення. Підкресліть граматичні основи. Схарактеризуйте присудки в кожній частині складних речень. Які речення є багатокомпонентними?

1. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці (Я. Корчак). 2. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох (Л. Костенко). 3. Справжній учитель завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М. Стельмах). 4. І прописні істини потребують часом, щоб

їх нагадували (М. Рильський). 5. Люди, будьте людяні. Це ваш перший обов'язок... Любіть дитинство: будьте уважні до його ігор, забав, до його милого інстинкту. Хто з вас не жалкує іноді за цим віком, коли усмішка завжди на устах, коли душа завжди спокійна? Навіщо хочете ви відібрати у цих маленьких невинних створінь той золотий час, який біжить від них так швидко і безповоротно (Ж.Ж. Руссо).

3. Перепишіть уривок із „Пісні про вчительку” А. Малишка. Підкресліть граматичну основу. З'ясуйте, якими засобами виражаються семантико-синтаксичні відношення у складних реченнях. Визначте тип складних речень.

Сонечко встає і шумить трава,
Бачу стежку, де проходиш ти, рідна ти,
Вчителько моя, зоре світова,
Звідки виглядати, де тебе знайти?
На столі лежать зошити малі,
Дітвора щебече золота, золота,
І летять, летять в небі журавлі,
Дзвоник ніби кличе молоді літа.
Скільки піросло й полетіло нас
На шляхи землі в ясну блакить, у блакить.
А у тебе знов та доріжка в клас,
Під вікном у школі явір той шумить (А. Малишко).

4. Визначте тип складних речень. Чи можлива заміна сполучникових складних речень безсполучниковими? Назвіть засоби вираження сурядного та підрядного зв'язку. Прокоментуйте вислови.

1. Щоб мати доступ у дивний палац, ім'я якому дитинство, ми повинні перевтілюватися, ставати в якійсь мірі дитиною. Тільки за цієї умови нам буде доступна мудра влада над дитиною. Тільки за цієї умови діти не дивитимуться на нас як на істоти, що випадково потрапили в їхній палац, як на сторожів..., яким все одно, що робиться в дивному палаці – в дитинстві (В. Сухомлинський).

2. Геніальний французький етимолог Фабр пишався, що він здійснив свої епохальні спостереження над комахами, не умертвивши жодної. Фабр спостерігав їхні польоти, радощі і турботи. Уважно приглядався до комах, як вони бавилися в сонячному промінні, билися і гинули в боротьбі, добували їжу, будували схованки, робили запаси.

Він не обурювався, а мудрим поглядом простежував могутні закони природи в їх ледь помітних проявах. Фабр був учителем початкової школи. Вихователю, будь Фабром дитячого світу! (Я. Корчак).

5. У поданих реченнях визначте сполучні засоби. Яку роль виконують сполучні слова? Проаналізуйте сполучники підрядності за значенням: семантичні й асемантичні. Підкресліть співвідносні слова.

1. Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі можливості (К. Ушинський).
2. ...Який же дар дістали ті, що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім любові найбільш дісталось їм (І. Франко).
3. Школа стає справжнім вогнищем культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культи: культ родини, культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова.
4. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський).

Контрольні запитання і завдання

1. Яке речення називається складним?
2. Схарактеризуйте погляди мовознавців на складне речення.
3. Чому частини складних конструкцій називають простими реченнями умовно?
4. Які складні речення є елементарними, а які багатокomпонентними?
5. Якими засобами поєднуються частини складного речення? Яка роль кожного з них?
6. Чому формально-синтаксичні ознаки є визначальними при встановленні загальної типології складного речення?
7. Що являє собою семантико-синтаксична структура складного речення?
8. Схарактеризуйте класифікації складних речень.
9. Які речення називаються складносурядним, складнопідрядними, безсполучниковими?
10. Що ви знаєте про інтонування складних речень?

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика складносурядних речень.
2. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
3. Класифікація складносурядних речень.
4. Складносурядні елементарні речення.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 297 – 312.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 193 – 204.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 338 – 353.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – С.307 – 314.
5. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – С. 558 – 559.
6. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С. 597 – 627.
7. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 374 – 382.
8. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 164 – 175.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 352 – 359.
10. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 557 – 559.
11. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 231 – 244.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Спишіть складносурядні речення зі сполучником *і*. Які смислові відношення встановлюються між предикативними частинами цих речень (єднальні, приєднувальні, зіставні, умовно-результативні, причиново-наслідкові тощо)?

1. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав (Л. Українка). 2. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 3. Виступи гір закривали дорогу, і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища. 4. І минеться щастя, мов сон хороший, і поб'є її недоленька, мов мороз квітки. 5. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, і кілька зелених глиць упало на сніг (М. Коцюбинський).

2. Схарактеризуйте граматичні основи речень. Підкресліть сполучники, визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень: протиставлення і зіставлення. Поясніть ускладнення речень.

1. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накриті побіленими хустками стріх, уже не знічувалися від вітряної вологи (Є. Гуцало). 2. Красно говорить, а слухати нічого. 3. Кожна сторона гарна, але вдома найкраще. 4. Язик має й коняка, та не балака. 5. Задер носа – й кочергою не дістанеш (Народна творчість). 6. Здається ж, люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла. 7. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко). 8. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись. 9. Палали в гущавині квіти гранати, а в серці могому палали пісні. 10. Хороша в зірок мова, багата і ясна, та тільки невідома філологам вона (Л. Українка). 11. Хіба життя не бистроплинний сон, а сон не життя? (М. Коцюбинський). 12. Вона прийшла непрохана й неждана, а я її зустріти не зумів (В. Симоненко).

3. Доведіть на прикладах вправи, що предикативні частини складносурядного речення є рівнозначними. Підкресліть граматичні основи речень. Схарактеризуйте типи присудків.

1. Геніям в очі зазирає тільки вічність, і тільки вона бачить в них сліпучий блиск, сліпуче сяйво (П. Загребельний). 2. Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій, і гаї синіють ген на видноколі, і синіє щастя у душі моїй (В. Сосюра). 3. Жде спрагла земля плодотворної зливи, і вітер над нею гуляє бурхливий (І. Франко). 4. Та тільки бджілка сіла на шаблю, й занести шаблю вже не натраплю... (І. Драч). 5. Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко). 6. Крамниці гаснуть, заплющують очі – двері і вікна, – і острів сліпне (М. Коцюбинський).

4. Перепишіть речення, виділяючи граматичну основу. Схарактеризуйте присудки. Підкресліть сурядні сполучники. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

1. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов). 2. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (М. Рильський). 3. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (О. Гончар). 4. Чи до мети я певної дійду, чи без пори скінчу свій шлях тернистий (Л. Українка). 5. Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було. 6. Чи то праця задавила силу молодую, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко). 7. Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола... (Л. Костенко). 8. То комиш упаде в око, то дим тріпоче в повітрі (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: Грищенко А.П. Складносурядні речення в сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1969. – 165 с.

2. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, у яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення.

1. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Л. Українка). 3. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 4. Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару. 5. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М. Коцюбинський). 6. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В. Симоненко). 7. Небо в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте (В. Сосяра).

3. До якої групи речень (відкритої чи закритої структури) належать подані речення. З'ясуйте сполучні засоби та смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (А. Малишко). 2. На сході ще жевріло небо, проте вже засвідчувалися в ньому

поодинокі зорі (А. Шиян). 3. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 4. Сонце вже давно зайшло за висотою, а небо над нею все ще світилось, переливалось барвами (О. Гончар). 5. Чи русалки чешуть коси, чи з неба спадають роси, чи кладуть жінці покоси? (О. Олесь). 6. Дніпро неспокійно шумить і реве, і хвиля берег миє, і мла стоїть від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко).

4. Перепишіть речення. Визначте смислові зв'язки між частинами складно-сурядних речень (одночасність чи послідовність подій, відтінки причиново-наслідкового й умовно-наслідкового значень).

1. На узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава (Л. Українка). 2. А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко). 3. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Л. Костенко). 4. Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній радісній землі (В. Сосюра). 5. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Д. Павличко). 6. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками, та тонким туманом, і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном. 7. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер розбудив. (М. Рильський).

5. Складіть самостійно або випишіть із художніх творів складносурядні речення:

а) із приєднувальними сполучниками *та й, ще й, також, при тому, причому, при цьому;*

б) із пояснювально-приєднувальними сполучниками *тобто, себто, а саме, як-от.*

СКЛАДНОСУРЯДНІ БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складносурядні багатокomпонентні конструкції.
2. Інтонування складносурядних речень.
3. Розділові знаки в складносурядних реченнях.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.:

- Либідь, 1993. – С. 297 – 310.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 195 – 198.
 3. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 3 – 25.
 4. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С. 129 – 130.
 5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 381 – 383.
 6. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 164 – 175.
 7. Українська мова. Ч.2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 112 – 121.
 8. Український правопис /АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 139 – 148.
 9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 244 – 248.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Інтоніційно правильно прочитайте речення. Проаналізуйте речення за схемою: а) із скількох частин складається, б) головні члени речення, в) сполучники, г) смислові зв'язки в складносурядному реченні.

1. І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 2. Щастя твоє летить, і радість твоя розгорнула крила, і погожий день обіймає побатьківському (Є. Гуцало). 3. То хмарка набіжить і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітінь, то сонце вигляне яскраво-променисте, і знов сховається і знову дощ і тінь (М. Рильський). 4. Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі. 5. Не сплять лише цвіркуні й фонтани, та кліпа очима-зорями небо (М. Коцюбинський).

2. Перепишіть речення. Поясніть значення і вживання сполучників, які з'єднують сурядні частини. Поставте пропущені розділові знаки. Чому між частинами окремих складносурядних речень кома не ставиться?

1. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима і повіє теплий вітер над розкованим Дніпром. 2. В моїй душі мелодія осіння та в ній

я чую ноти весняні (В. Сосюра). 3. Став унизу лисніє непорушно і теплий світ схилився і затих (М. Рильський). 4. Все зраділо, стрічаючи день і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (П. Мирний). 5. І стонадцятий сніг ті поля притрусив і уже прилетять не ті самі лелеки (Л. Костенко). 6. Річка широка та глибока а вода синя та чиста і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М. Вовчок). 7. Садки заснули пригріті волохатими шапками а хати накриті побіленими хустками стріх уже не знічувалися від вітряної вологи (Є. Гуцало).

3. Прочитайте. З'ясуйте граматичні основи речень, вкажіть тип присудків. Випишіть багатокomпонентні складносурядні речення, вставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хоч на щастя життя багате але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і втрати і не можна їх обминуть (В. Симоненко). 2. То білі гуси на високих кленах то білі вершники в хурделицях шалених послали білі килими на ганку по сам поріг в рожевому світанку (А. Малишко). 3. Павутиння летіло пучками, починками, то гнулося великими дугами то місцями стояло просто, рівними, як очерет, стеблами (І. Нечуй-Левицький). 4. Село було засипане снігом до половини і низенькі хати осіли під синьою банею неба, а за коливоротом по полі око м'яко бігло снігами аж до крайнеба (М. Коцюбинський). 5. Так много записалося в поети і так мало поетів. 6. Не треба нам райдуг, не треба нам срібла і злота аби тільки ви нас чекали завжди край доріг (Б. Олійник). 7. Час летів, немов на крилах, і, мов сон життя минало (Л. Українка).

4. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. З'ясуйте типи розділових знаків (за способом уживання і функціональним призначенням). Поясніть вживання коми між частинами складносурядного речення.

1. Грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу то зачервоніє круглою горошиною то засиніє синьоцвітом (П. Мирний.) 2. Крутнувся грудень сиво над дубами і затремтів, снігами повнячись, багрець (М. Стельмах.) 3. Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак але миритись брати назад свої слова у мене не було бажання (Л. Українка). 4. І мені вчуваються крики й зітхання людського лиха і похоронні співи смерті і похоронні сльози неначе подихають на мене з тієї чорної та сизої мокрої далечі (І. Нечуй-Левицький).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Повторіть за „Українським правописом” правила вживання розділових знаків у складносурядному реченні. Законспекуйте відповідні параграфи.

2. Складіть і запишіть 5 складносурядних речень, у яких перед сполучниками *i, та (і)*, що з’єднують сурядні частини, кома не ставиться.

3. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте пропущені розділові знаки і поясніть їх. З’ясуйте тип складносурядних речень.

1. Батьком-матір’ю (не) хвалились а хвалились честю. 2. Хоч з перцем (за) те з добрим серцем. 3. Або розумне сказать, або зовсім мовчать. 4. Орел мухи не ловить а слон за мишею не ганяється. 5. Є в глечику молоко та голова не влазить. 6. Або (в) дома не бути або волю здобути. 7. Зерно до зерна та (й) мірка повна. 8. Кухарів багато (за) те каша пригоріла. 9. Задер носа й кочергою не дістанеш. 10. Блискавка блисне й камінь трісне (Народна творчість).

4. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть сполучники сурядності. Визначте тип складносурядних речень, з’ясуйте засоби вираження сурядного зв’язку та семантико-синтаксичних відношень.

1. Слова – олова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (І. Франко). 2. Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко). 3. Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох (Л. Костенко). 4. Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої пороги. 5. В моїй душі мелодія осіння, та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра). 6. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський). 7. Роки любії, дитячі, як весняні води, зникли, але гомін вод весняних не забудеться ніколи (Л. Українка).

5. Виконайте синтаксичний аналіз складносурядних речень.

1. Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л. Костенко). 2. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накріті побіленими хустками стріх, уже не знічувалися від вітряної вологи (Є. Гуцало). 3. І яскраво, як завжди, світило сонце і збурювалися теплі вітри, і знову квітли бузок, черемха, тополя, троянди (Р. Іванченко). 4. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листям головами, а дівчи-

нка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками (М. Коцюбинський). 5. Самотність – прірва між людьми, і як її здолати (М. Сингаївський).

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Позначити сполучні засоби.
5. Підкреслити другорядні члени речення.
6. Накреслити структурну схему.
7. Дати загальну характеристику складносурядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складносурядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень:
 - а) формально просте речення;
 - б) односкладне (різновид), двоскладне;
 - в) поширене чи непоширене;
 - г) повне чи неповне;
 - г) ускладнене (чим саме) чи неускладнене;
 - д) стверджувальне чи заперечне.
9. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Контрольні запитання і завдання

1. Які речення називаються складносурядними?
2. Які складносурядні речення є відкритими і закритими структурами?
3. Які сурядні сполучники є семантичними, а які асемантичними?

4. Схарактеризуйте складносурядні речення з єднальними сполучниками.
5. З'ясуйте специфіку зіставно-протиставних складносурядних речень.
6. Схарактеризуйте особливості складносурядних речень з розділовими сполучниками.
7. Дайте характеристику складносурядних речень із градаційними сполучниками.
8. Які речення є складносурядними багатокomпонентними?
9. Поясніть інтонування складносурядних речень.
10. Які розділові знаки вживаються у складносурядних реченнях?

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальні поняття про складнопідрядне речення
2. Структурні особливості складнопідрядних речень.
3. Класифікації складнопідрядних речень. Принципи класифікації.
4. Логіко-граматична класифікація складнопідрядних речень.
5. Формально-граматична класифікація складнопідрядних речень.
6. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 313 – 340.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 198 – 200.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 354 – 418.
4. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С. 557 – 558.
5. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С. 416 – 596.
6. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 310 – 430.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 176 – 183.
8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тара-

- ненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 557.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 249 – 263.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Визначте типи підрядних частин. З’ясуйте, до яких слів головної частини вони відносяться і в який спосіб поєднуються з головною частиною. Запишіть складнопідрядні речення зі сполучними (відносними) словами, вкажіть, якими частинами мови вони виражені. Якими членами речення виступають сполучні слова?

1. Хто правду любить, той наш брат. 2. Той нехай собі плаче, хто іскру лишив на шляху необачний, хто човен непевній воді доручив... (Л. Українка). 3. Шматок засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здається кращим найсолодшого медяника (П. Мирний). 4. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти (А. Малишко). 5. Все, чим образили поета, акумулюється в слова (Л. Костенко). 6. Живе поезія у мові, якої мати вчила нас. 7. Ми працюю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне (М. Рильський).

2. Визначте тип складнопідрядних речень зі сполучником *коли*. Якими сполучниками можна замінити *коли*? Зробіть висновок, чи є підстави визначати тип складнопідрядного речення лише за характером сполучника або сполучного слова. Запишіть, ставлячи пропущені розділові знаки.

1. Коли малим ти вперше став на ноги – яка ж то радість матері була! 2. Прости коли щось не вмію (В. Симоненко). 3. Пам’ять могла б убити нас коли б не мала рятівної властивості забувати (Л. Первомайський). 4. Коли мені не допоможуть вірші то вже не допоможуть лікарі (Д. Павличко). 5. Коли весело живеться до роботи серце рветься. 6. Коли б кізка не скакала то б ніжки не зломила (Народна творчість). 7. Коли мене снігами занесе тоді вже часу матиму доволі. 8. Коли в людини є народ тоді вона уже людина. 9. Коли їм сумно – хай сумують (Л. Костенко).

3. Схарактеризуйте складнопідрядні підметові та присудкові речення. Проаналізуйте їх за структурно-семантичною класифікацією, запропонованою І.І. Слинком, М.Ф. Кобилянською, Н.В. Гуйванюк.

1. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч). 2. Не винна ти, що я не маю долі, не винна ти, що я та-

ка нещасна (Л. Українка). 3. Сонце стояло високо й світило так, що майже ніде у дворі не було тіні (М. Вовчок). 4. Щовесни проростають з кореня буйним зелом полині, цвітуть золотисто-сивою гіркою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням, яке розносить по степу вітер (І. Цюпа). 5. Падало жовте листя, а здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат. 6. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото сонця (М. Коцюбинський).

4. Проаналізуйте подані складнопідрядні речення за логіко-граматичною класифікацією. Визначте смислові зв'язки в реченнях. Зазначте тип кожного підрядного речення.

1. Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому. 2. Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним. 3. Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя. 4. Досить холодно, так що ми топимо грубки (Л. Українка). 5. Де текла козацька кров, трава зеленіє (Т. Шевченко). 6. Я обламаю хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко). 7. А неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як у морі (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У складнопідрядних реченнях визначте головну й підрядну частину. Поставте питання від головної до підрядної частини. Якого виду підрядні частини, як вони приєднані до головної частини?

1. Духовність – озонова пелюстка, що так бережно огортає планету й не дає зруйнувати життя (О. Гончар). 2. Мій Києве! Нема туманів, які б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 3. Історія народів учить, що та держава велична, в якій велична мала людина (О. Довженко). 4. Я в серці маю те, що не вмирає. 5. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі. (Л. Українка). 6. Я вами гордую, панове, бо я – здатніший од вас. 7. Маленьке – не смішне, адже мале і зерно, що силу велетням і геніям несе (В. Симоненко). 8. Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі та обгорталось блискучими хмарками, що спажнули від сонячного проміння, мов солома від вогню (М. Коцюбинський). 9. Набиралося на силі триста з гаком рідне слово, що султанів попелило і сміялось чорноброво... (Б. Олійник).

2. Визначте типи складнопідрядних речень. Перепишіть, підкреслюючи сполучники однією рискою, а сполучні слова – двома. Поясніть, як функцію виконує підрядне речення (заміняє відсутній член речення, розкриває значення співвідносного слова, пояснює будь-який член головного речення або поширює головне речення в цілому).

1. Яка честь, така й подяка. 2. Не рубай тої гілляки, на якій сидиш. 3. Нема такого дерева, що б на нього птиця не сідала. 4. То такий коваль, що вміє зробити і з заліза пшик. 5. Грім гримить, аж земля дрижить. 6. Куди серце летить, туди й око глядить. 7. Привів коня кувати, як кузня згоріла. 8. Добрий робітник не питає, чи далеко до вечора. 9. І сліпа коняка везе, як видющий на возі сидить. 10. І сонце не всі гори освічує, хоч високо ходить. 11. Щоб рибку їсти, треба у воду лізти. 12. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається (Народна творчість).

3. Випишіть 10 складнопідрядних речень із співвідносно-вказівними словами. Які частини мови виступають у ролі співвідносно-вказівних слів?

4. Запишіть 10 прислів'їв, що належать до складнопідрядних речень.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Теоретичні питання

1. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.
2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
3. Складнопідрядні речення розчленованої структури.
4. Інтонація і розділові знаки у складнопідрядному реченні.

Рекомендована література

1. Кващук А.Г. Синтаксис складного речення: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1986. – 109 с.
2. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. –

К.: Наук. думка, 1972. – С. 310 – 430.

3. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 180 – 183.
4. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 382 – 384.
5. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 122 – 127.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 263 – 302.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Визначте, які складнопідрядні речення є розчленованими, а які нерозчленованими структурами.

1. Люди добрі... Як добре що іноді в житті трапляються миті про які не знає жодна душа, окрім тої що своїми руками творить ту мить!.. (М. Матіос). 2. Немає гірше як в неволі про волю згадувати (Т. Шевченко). 3. Яка груша така й юшка (Народна творчість). 4. Було якось чудно і по-новому приємно що лоскотали чоло холодні краплі що спливало на нього зелене світло що в серці стало так спокійно, як на небі (М. Коцюбинський).

2. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. Визначте тип складнопідрядних речень. З'ясуйте, які значення виражають полісемантичні сполучники.

1. Як я малим збирався навесні піти у світ незнаними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками (Д. Павличко). 2. Як мовчанням душу уярмлю, то який же в біса я поет? 3. Отак би й слухав про царя Салтана або про те, як козак обманював турецького султана. 4. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 5. Коли задзвонить сон-трава в діброві і обізвуться в небі лебеді, земля святкову одягне обнову й веснянки закружляють по воді (М. Стельмах).

3. Визначте сполучні засоби у складнопідрядних реченнях. Які діалектні сполучники вжито у поданих реченнях, яка їх роль? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники.

1. Гори попідпирали свої великі голови й лежали каменем, гейби боялись ночі, аби їх не задушила. 2. Гудить і харчить село, гейби за горло душене. 3. Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою долиною і потоками спльовують осінню. 4. Так, отік ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофієва хата (М. Черемшина). 5. А Цвичок грав у дримбу і дивився по через паркан, гейби і не на Дарусю, а лиш на подвір'я. 6. Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дримбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості (М. Матіос).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Вкажіть сполучники і сполучні слова. Поставте питання від головної до залежної частини. Встановіть тип підрядного речення. Накресліть схеми речень.

1. Уникай людей, які, бачачи твої вади і недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють (Г. Сковорода). 2. А хто від правди ступить на півметра, – душа у нього сіра й напівмертва (Л. Костенко). 3. Життя зриває дні мої, неначе вітер зриває листя (В. Сосюра). 4. У густих верболозах поміж плакучих верб, що замріяно полощуть у тихих плесах довгі віти, вдень і вночі не втихають закохані соловейки (М. Яценук). 5. Милуюся-дивуюся, чого душі моїй так весело (П. Тичина). 6. Що минуло, те вже не повернеться (Л. Українка). 7. Стояла тополя уся в серпанку, струнка і тремтяча, як наречена, що йде до шлюбу. 8. Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель (М. Коцюбинський).

2. Запишіть прислів'я, вставляючи розділові знаки. З'ясуйте типи складно-підрядних речень. Підкресліть і схарактеризуйте сполучні засоби.

1. З нього поміч як з осики груш. 2. Який гість такий калач. 3. На тобі, небоже що мені не гоже. 4. Хто бідному дає той вдесятеро придбає. 5. Коли весело живеться до роботи серце рветься. 6. Чим хто має тим гості приймає. 7. Роби тільки те що гідне шани, хоча б і дочекавшись догани. 8. Доки сонце зійде роса очі виїсть. 9. Щоб рибу їсти треба в воду лізти. 10. Чий хліб їси під того й дудочку скачи. 11. Куди вітер дме, туди й гілля хилиться. 12. Хто співає той журбу проганяє. 13. Хто співає у того робота швидко минає. 14. Багач норочить якби бідного з ніг збить (Народна творчість).

3. Складіть або випишіть зі сполучними прислівниками *де, куди* по два складнопідрядних речення з підрядними місця, підрядними означальними і підрядними з'ясувальними частинами.

4. Побудуйте речення за такими моделями: хто...той, той...як, той...щоб, той...що, такий...як, так...наче, стільки...як, такий...що, стільки...щоб. Схарактеризуйте побудовані речення.

СКЛАДНОПІРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Теоретичні питання

1. Складнопідрядні речення з підрядними означальними.
2. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-співвідносними.
3. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

Рекомендована література

1. Богдан М.М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними //Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 7. – С. 41 – 48.
2. Богдан М.М. Складнопідрядні речення з підрядними означальними //Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 6. – С. 36 – 41.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 313 – 329.
4. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С. 131 – 133.
5. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 384 – 404.
6. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 184 – 191.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 263 – 302.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення, ставлячи питання до підрядної частини. Підкресліть слова, до яких відноситься підрядна частина. Визначте сполучні засоби, схарактеризуйте їх.

1. В твоїх очах купаюсь, як в потоці, в якому чиста аж до дна вода (С. Галябарда). 2. Є слова, що білі-білі, як конвалії, квітки, лагідні, як усміх ранку, ніжносяйні, як зірки (О. Олесь). 3. Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив (Л. Костенко). 4. Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду, на ті вії, що трепетно тримали вечорову таємничість, на ті брови, що дивовижно, нерівно розлітались на скроні, на ті ямки, які так собі дихали, що неодмінно викликали чийсь добрий осміх чи зітхання (М. Стельмах). 5. Певне, в кожного є заповітні пороги, звідки нас проводжали в життя матері (М. Сингаївський).

2. Визначте підрядні означальні й означально-займенникові частини; вкажіть, до яких слів у головній частині вони відносяться і якими сполучними словами чи сполучниками вони з'єднані. Поясніть розділові знаки.

1. ...А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала. 2. Я в серці маю те, що не вмирає (Л. Українка). 3. Хто зневажає рідний край, ті серцем немічні каліки (Т. Шевченко). 4. Я вдячно прихиляюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя (М. Стельмах). 5. Те, що принижує, – пронизує (Л. Костенко). 6. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч). 7. Той, хто переборює труднощі, подібний до альпініста, який здолав вершину (В. Сухомлинський). 8. Позаздриш долі берези, верби, явора, калини, що зеленіють у людській пам'яті (Є. Гуцало). 9. Ви лише промовте єдине слово, яке у серці бродить, як вино. 10. А може, ви лише міраж, який я встигла покохати (С. Галябарда).

3. Виокремте складнопідрядні з'ясувальні речення. Яких слів стосується підрядна частина і яким сполучними засобами приєднується до головної частини? Вкажіть полісемантичні сполучники.

1. Згадайте в поспіху вагона в невідворотності зникань, як рафаєлівська мадонна у вічі дивиться вікам! 2. Не говори печальними очима те, що бояться вимовить слова. 3. Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? 4. Сім міст сперечались, що їхній Гомер. 5. Я хочу вірші написати про те, як вітер гілочку колише (Л. Костенко). 6. Роз-

кажи, як за горою сонечко сідає (Т. Шевченко). 7. Як між павами ворона поваги не має, так невчений в товаристві голову схиляє (І. Франко). 8. І тому світ завжди благословляє і сонце, що встає, і серце, що кохає (В. Симоненко).

4. З'ясуйте тип складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Випишіть речення із займенниково-співвідносними частинами.

1. І на тому камінні, де серце моє розкололось, похитнувши на вибухах місяця срібний ковчег, на високих вітрах зашумить українська тополя голубими листками моїх і твоїх очей. 2. А молодик такий, хоч зараз в діадему даруй своїй Чурай (Б. Олійник). 3. Золотої пам'яті узвишся, звідки видно вже лиш силует (Л. Костенко). 4. Ледве-ледве від власного картання захищаюсь і ледве стримую докори свого серця за те, що завинила без вини. 5. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала; весни такої не було й не буде, як та була, що за вікном цвіла (Л. Українка). 6. Умій дякувати старшим за те, що вони повчають тебе (В. Сухомлинський). 7. На трухляву столітню грушу ти похорий, чванько й мурло, і боїшся, щоб хтось у душу не заглянув, мов у дупло (В. Симоненко)

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 557.

2. Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи та сполучні засоби. Схарактеризуйте означальні речення.

1. Прислухаєшся до того співу і відчуваєш гомін степу, його нескінченну пісню що вічно хвилює душу хлібороба (О. Гончар). 2. Вечірнє сонце, дякую за всіх котрі нічим не осквернили душу (Л. Костенко). 3. Сонце сховалось за межигірський бір котрий од того став ще чорніший (І. Нечуй-Левицький). 4. Слово, чому ти не твердая криця що серед бурі так ясно іскриться (Л. Українка). 5. Яка пшениця така й паляниця (Народна творчість). 6. Бачу за морями золоті дороги де припав до неба синьоокий степ (В. Сосюра). 7. Не стало вже й розкішних кущів з якими пов'язано стільки спогадів які годували його ціле життя (М. Коцюбинський). 8. Мого життя не вистачить мені для діл що їх у задумах лелію (Д. Павличко).

3. Визначте, до яких слів відноситься підрядна частина, якими засобами поєднана з головною. З'ясуйте тип складнопідрядних речень.

1. Люблю, коли в вікно розкриті шумлять безжурно дерева. 2. Народ, що став вільним, ніколи не зломити (В. Сосюра). 3. Скільки людського щастя розбилося у друзки тільки від того, що одне з двох своєчасне не вимовило слівця „пробач” (І. Вільде). 4. Я славлю життя людей, що діють навколо мене, і своє життя (О. Довженко). 5. І здається мені, що входжу в синє небо, беру з нього синю зірку та й навіпростець полями поспішаю в село (М. Стельмах). 6. Як я люблю оці години праці, коли усе навколо затиха (Л. Українка). 7. Як сумно тій людині жить, яка в житті не знала суму. 8. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (М. Рильський).

4. Випишіть із творів художньої літератури 10 складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Схарактеризуйте сполучні засоби та розділові знаки.

СКЛАДНОПІРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Теоретичні питання

1. Складнопідрядні речення з підрядним часу.
2. Складнопідрядні речення з підрядними умови.
3. Складнопідрядні речення з підрядними мети.
4. Складнопідрядні речення з підрядними причини.
5. Складнопідрядні речення з підрядними місця.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 313 – 336.
2. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посібн. – У 2-х ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с.; Ч. 2. – 240 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-е вид. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
4. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 404 – 410.

5. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В.Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 191 – 196.
6. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 133 – 151.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 263 – 302.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть, як функцію виконує підрядне речення (заміняє відсутній член речення, розкриває значення співвідносного слова, пояснює будь-який член головного речення або поширює головне речення в цілому).

1. Слова натягують, як луки щоб вчасно збити на льоту нерозшифрованої муки невідворотну німоту. 2. А жінці хто потрібен, якщо вона поет? (Л. Костенко). 3. Будь-яка праця стає творчістю якщо ти вкладеш в неї душу (В. Сухомлинський). 4. Час, моя пісне, по волі буяти, послухать як вітер заграє понад морем (Л. Українка). 5. Такий вітер гарячий, такий нетерплячий що аж киплять від нього срібноволосі вівса (М. Коцюбинський). 6. На те й лихо щоб з ним боротись. 7. Куди серце летить туди й око глядить.

2. Випишіть складнопідрядні речення, знявши ризик. Визначте тип підрядної частини.

1. Як/би оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу. 2. Ох, може б, не було життя таке нещасне, як/би вогонь ненависті не гас. 3. Як/би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко не схід сонця золотим шляхом поплисти. 4. Хотіла б я піснею стати у цю хвилину ясну, що/б вільно по світу літати, що/б вітер розносив луну. (Л. Українка). 5. Добре було б, як/би отакий співучий разок намиста впав із неба на землю... (Є. Гуцало). 6. Що/б прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (М. Коцюбинський). 7. Як/би сам був білий, то не чорнив би другого (Народна творчість).

3. Перепишіть речення, ставлячи питання до підрядної частини. Вкажіть сполучні засоби. Визначте типи складнопідрядних речень.

1. Людина всесильна лише тоді, коли слово і думка поєднуються в непереможну зброю поступу... (І. Вихованець). 2. Побудьте, мамо,

коло мене, допоки сонця я нап'юсь... 3. Якщо на вістрі крихта бруду – всю зброю пожере іржа (Д. Павличко). 4. Коли я смуток свій на струни клала, з'являлась ціла згряя красних мрій... 5. Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти (Л. Українка). 6. Уся ця копітка праця необхідна для того, щоб зелену свічку життя не згасили палаючі вітри (В. Сухомлинський). 7. Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі. 8. І якщо впадеш ти на чужому полі, прийдуть з України верби і тополі, стануть над тобою, листям затріпочуть, тугою прощання душу залоскочуть (В. Симоненко). 9. Поки людина не спізнала любові, вона їй привиджується в кожному стрічному (М.Матіос).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть складнопідрядні речення з підрядною частиною часу, поділивши їх на групи: а) з відношенням одночасності, б) з відношенням різночасності. Визначте засоби поєднання предикативних частин.

1. Тож як мудрості доходиш – хочеться і жить, і жить! (П. Тичина). 2. Чудовими уроками сприймань і відчуттів були наші подорожі до лісу, коли осінь розкриває свою багату палітру (В. Сухомлинський). 3. Під небом соковитим і дзвінким, де ходить вітер теплий і рум'яний, вони будують променистий дім (М. Рильський). 4. Поки живе надія в хаті, нехай живе, не виганяй (Т. Шевченко). 5. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник (М. Коцюбинський).

2. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Проаналізуйте речення за структурно-семантичною класифікацією. Визначте типи складнопідрядних речень.

1. Не живе ледачий – де кипить робота не кується слово – там де твань болота, не ростуть з граніту – пагінці багаті, не живеться зраді там де серце в хаті (А. Малишко). 2. Віддайте мені мову якою мій народ мене благословив (Л. Костенко). 3. Сюди де вуличка забута приїхав по дитячі сни. 4. Зимо-зимонько, ховай сани, бо вже пролісок оком синім переморгувавсь із небесами. 5. Нехай людські любов і шана осілять всі шляхи круті, – бо в дітях ми себе лишаєм себе продовжуєм в житті (В. Крищенко).

3. Випишіть із творів художньої літератури 10 складнопідрядних речень із багатозначними сполучниками. З'ясуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами речень.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Теоретичні питання

1. Складнопідрядні речення допустові.
2. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.
3. Складнопідрядні порівняльні речення.
4. Критерії розмежування порівняльних зворотів і порівняльних підрядних речень.
5. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 313 – 339.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 198 – 200.
3. Заборна М.С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1992. – 312 с.
5. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С. 134 – 135.
6. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 410 – 418.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 196 – 200.
8. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 152 – 168.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 263 – 302.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Випишіть складнопідрядні речення. З'ясуйте роль співвідносних слів. Підкресліть сполучники.

1. Голова постукав пальцями по столі, підкрутив вус так, ніби хотів з нього скрутити цигарку. 2. Вона не схлипувала і не шморгала, сліз не втирала і не розмащувала – лиш великі градини котилися їй по щоці і ніяк не могли зупинитися, так ніби хотіли доплисти сметаним лицем до самого моря. 3. Він дихнув так глибоко, ніби мав намір піти під воду. 4. Але ніхто більше не чув – не видів від них ні привіту, ні одвіту і ніякого іншого знаку, так, ніби людей віднесла вода без сліду. 5. А далі з-за дверей почувся шурхіт, так ніби хто одбирав кукурудзяні качани (М. Матіос).

2. Які діалектні сполучні засоби вжито у поданих реченнях? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники. Визначте структуру речень.

1. Сідлались коні, і суточками зеленим верхом ішов пишний похід та закосичував плай гейби червоним маком. 2. Така вода, гейби море без берегів (М. Коцюбинський). 3. Ви б давно мене медовістю убили, коб я вчасно від отрути не воскрес. 4. Щось таке могильне у ньому, гейби він шукав жертв (Б. Олійник). 5. Ти бідна так збіліла, гей та повітова рада в Жидачеві. 6. Здула сі, гий Жидачівська гора. 7. Воскресенці: навколо гори, а вони так в долику, гий в скриньці (І. Франко).

3. Прочитайте. Випишіть складнопідрядні речення із підрядною порівняльною частиною. Визначте критерії розмежування порівняльних підрядних речень і порівняльних зворотів.

1. Умирають айстри, залишаючи спогад, як рану. 2. Спливло життя, як листя за водою. 3. Я втомлена, як квітка навесні. 4. Підлість послідовна, як геометрія (Л. Костенко). 5. Над голубими вітряками плив журавлиний караван, неначе кликав у дорогу (В. Сосюра). 6. Литаври мідні й музика органна в одно злились, як води у ріці (М. Сингаївський). 7. Над шляхом біліла його хатинка, мов йшла кудись із села і зупинилась спочити. 8. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову стрічку на зелену траву. 9. Ходив по хаті великим та легким кроком, наче злість одривала його од землі. 10. Маленькі галузки, пучечки соснових гілок стелились по небі, як дороге гаптування по блакитному шовку. 11. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підстав. 12. Високі евкаліпти повісили листя, наче тільки що вилізли з моря із них стікає вода (М. Коцюбинський).

4. Поставте коми перед сполучником *як* та вмотивуйте їх використання. Підкресліть вказівні слова, з'ясуйте їх роль та місце у структурі речення.

1. А потім ця мелодія-злодій запливає і розливається в жилах нечу-тно – так як тече рідна кров людини. 2. Ні-ні, жоден сатана не має такої сили як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти... 3. Вона то зводила погляд до неба, то втуплювалася в свої руки – і одинока сльоза котилася їй по щоці як по засохлому рівчакові. 4. Але радість для Михайла з Матронкою урвалася як урвалась колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної „гуцулки”, – нібито й не почувала тут радість ніколи. 5. Коли б можна було дивитися на них з висоти пташиного польоту чи хоча би із середини ріки, то села відбивалися між собою так само однаково як відбивається людське обличчя у дзеркалі. 6. І в один мент Михайлові відкрилося, що в його селі поволі ставало так тихо як у Черемошнім по той бік ріки (М. Матіос).

5. Розмежуйте складнопідрядні речення з підрядним порівняльними частинами і речення з порівняльними зворотами. Поясніть розділові знаки.

1. Твої очі, мов криниця чиста на перловім дні, а надія, мов зірниця, з них проблискує мені (І. Франко). 2. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі (І. Нечуй-Левицький). 3. І зблиснула гроза – неначе вихопила ніж (Л. Костенко). 4. І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі, то виринав, то потопав (Т. Шевченко). 5. А сонце в вишині, як огненна лелека, несе тепло весни по хмурих днях зими (В. Сосюра). 6. Дивилася на кожного так, буцім добирала (М. Вовчок). 7. Наче полотно простерте велетенська рука враз стягла, так лан за ланом, сад за садом утіка (І. Франко). 8. Він перший полюбив її, як син кохає неньку (Л. Українка).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Випишіть складнопідрядні речення, вставляючи пропущені розділові знаки. З'ясуйте семантичні різновиди складнопідрядних речень.

1. Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють ніби дають знак із самого раю (М. Матіос). 2. Слово скаже – що соловей заспіває (Народна творчість). 3. Жду твоєї ласки хоч

малої як земля у спеку жде дощу (В. Симоненко). 4. Над голубими вітряками плив журавлиний караван, неначе кликав у дорогу (В. Сосюра). 5. Гуде хуртовина, наче баси на весіллі, сміється, жартує, мов дикун править перемогу. 6. Самотою повзли між хатами брудні дороги неначе плазували чорні гадюки. 7. Дарма що сніг хрумкотить під ногами весна своє бере (М. Коцюбинський). 8. Не стануть святами ніколи будні хоч як би там не мудрували трутні (Д. Павличко). 9. В її серці все якось змішалося, скаламутилось, так що вона не знала, чи радіть, чи плакати (І. Нечуй-Левицький). 10. Коса затріпотіла в стеблі мов блискавиця поміж хмарами (М. Стельмах).

2. Випишіть із художніх текстів 10 речень із порівняльними зворотами і порівняльними підрядними реченнями. З'ясуйте спільне і відмінне у семантиці та будові таких конструкцій. Поясніть розділові знаки.

3. Проаналізуйте складнопідрядні речення. З'ясуйте, які з них прості, ускладнені порівняльним зворотом, а які складнопідрядні порівняльні речення. Назвіть критерії їх розмежування.

1. Шануй учителя, як родителя (Народна творчість). 2. Як перлина дорога у оправі золотій, так душа жіноча щира сяє в зверхній красоті (І. Франко). 3. Високо над головою клубочиться Чумацький шлях, неначе по ньому проїхали возами-мажами чумаки, збивши в небі імлість куряву (І. Цюпа). 4. Наді мною журно шуміли ясени, наче в їхні зелені душі увійшла людська печаль (М. Стельмах). 5. Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий (Л. Українка).

4. Випишіть із творів художньої літератури 10 складнопідрядних речень із підрядними супровідними та наслідковими. Назвіть засоби поєднання предикативних частин.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.
2. Складнопідрядні речення однорідною та неоднорідною супідрядністю.
3. Складні випадки пунктуації у складнопідрядних реченнях.

Рекомендована література

1. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С.136 – 137.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 383 – 391.
3. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 433 – 437.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис/ За ред. І.К. Білодіда. – К., 1972. – С.310 – 430.
5. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 223 – 241.
6. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 175 – 183.
7. Український правопис /АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 139 – 148.
8. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. К.: Либідь, 1993. – 336 с.
9. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 183 с.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 302 – 331.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Запишіть речення. Визначте складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Поясніть пунктограми.

1. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою (А. Малишко). 2. В глибокій тиші снували дерева мереживо гілок, наче збирались закинуть невід в глибокі води неба, де неясно тремтіли золотою лускою, мов рибки, зорі. 3. Вони (*співанки*), здається, гойдалися з нею ще в колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні на сіножатах, як смереки ростуть по горах.(М. Коцюбинський). 4. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся, як гладить милому волосся щаслива ніжна наречена...(Д. Павличко). 5. Той нехай собі

плаче, хто іскру лишив на шляху необачний, хто човен непевній воді доручив... (Л. Українка).

2. Прокоментуйте особливості структури поданих багатокomпонентних складнопідрядних речень. Визначте типи підрядних речень. Поясніть ускладнення речень.

1. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний забува (В. Сосюра). 2. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись (Л. Костенко). 3. Звився жайворонок високо під чисте, неначе нове, небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадивши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясным, що повіяли вітри і принесли на своїх крилах невідомі досі пахощі, що забриніли в веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листям замаїти гаї та діброви... (М. Коцюбинський).

3. Виконайте синтаксичний аналіз складнопідрядних речень за поданою нижче схемою.

1. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справляв міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б. Антоненко-Давидович). 2. Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку, бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую рідненька (М. Сингаївський). 3. В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма, яка все більшала і все наближалась, ставала темнішою, неначе сунулась морем якась темна копиця, котра ніби росла й ширшала...(І. Нечуй-Левицький). 4. Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду, на ті вії, що трепетно тримали вечорову таємничість, на ті брови, що дивовижно, нерівно розлітались на скроні, на ті ямки, які так собі дихали, що неодмінно викликали чийсь добрий осміх чи зітхання (М. Стельмах).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте статтю: Козіцька О.А. Синтаксичні основи зв'язку частин і компонентів у контамінованих складнопідрядних багатокomпонентних реченнях // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 48 – 57.

2. Запишіть речення, виділяючи граматичну основу. Прокоментуйте особливості структури складнопідрядних речень. Визначте типи підрядних частин.

1. Коли набирають стяги епохи вітру нового і висоти, думай, що світ змінити хоч трохи повинен і ти (Д. Павличко). 2. Хоча б над тобою було сто вчителів – вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці і сам вимагати її від себе (В. Сухомлинський). 3. Їй усе хотілося знати. Знати, як живуть люди, що вони думають, чого хочуть, які краї є на світі, дерева, звірі, як місяць ходить навкруг землі. 4. Було якось чудно і по-новому приємно, що лоскотали чоло холодні краплі, що спливало на нього зелене світло, що в серці стало так спокійно, як на небі (М. Коцюбинський).

3. Виконайте синтаксичний аналіз складнопідрядних речень.

1. Школа стає справжнім вогнищем культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культи: культ родини, культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова (В. Сухомлинський). 2. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці (Я. Корчак). 3. Нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більш того – неоціненний скарб, по недбалству не натрапити на щось подібне і мнине, що називається підлесником (Г. Сковорода). 4. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський). 5. Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі можливості (К. Ушинський).

Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.

4. Поставити запитання до підрядної частини.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складнопідрядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантичними ознаками;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

Контрольні запитання і завдання

1. Схарактеризуйте погляди учених на складнопідрядне речення.
2. Які основні різновиди підрядного зв'язку використовуються в складнопідрядному реченні?
3. Як розрізняються омонімічні сполучники і сполучні слова ?
4. У чому виявляється сутність логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень?
5. На чому ґрунтується формально-граматична класифікація складнопідрядних речень? Які типи речень виділяють за цією класифікацією?
6. Які ознаки враховує структурно-семантична класифікація?
7. Які складнопідрядні речення належать до нерозчленованих, а які – до розчленованих?
8. Які є різновиди структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень?
9. Поясніть специфіку сполучникового, відносного та займенниково-співвідносного типів складнопідрядних речень.
10. Які речення належать до складнопідрядних з підрядними означальними? Охарактеризуйте їх різновиди.
11. У чому полягають специфічні особливості складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною частиною?
12. Схарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальні відомості про безсполучникове складне речення.
2. Проблема статусу складних безсполучникових речень.
3. Структурні типи безсполучникових складних речень.
4. Семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях.
5. Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 304 – 306, 331 – 322.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 200 – 201.
3. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С. 138 – 139.
4. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С. 51 – 52.
5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 373 – 378.
6. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 419 – 426.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 220 – 225.
8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 44 – 45.
9. Українська мова. Ч.2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 168 – 171.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 343 – 353.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Визначте, які із безсполучникових речень є реченнями відкритої, а які – закритої структури. З'ясуйте їх співвіднесеність чи не співвіднесеність зі сполучниковими складносурядними чи складнопідрядними реченнями.

1. Розкажу тобі думку таємну, легкий здогад мене обпик: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік (Л. Костенко). 2. Нап'юся з живої кринички – візьму доброту від землі. 3. Знаю: тільки совість порятує світ (М. Сингаївський). 4. Двічі на рік пишні квіти та не процвітають; в житті літа найкращії двічі не бувають. 5. Крил не втинай сизокрилій голубці, хай вона вільно літа (Л. Українка). 6. Вітер носиться, літає, топче луки і поля, жовті трави пригинає, лист зриває із гілля (О. Олесь). 7. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко).

2. Випишіть спочатку безсполучникові складні речення з однотипними, а потім – з різнотипними частинами. Як вони співвідносяться зі складними сполучниковими реченнями? Які відношення вони передають (одночасність подій, послідовність, зіставлення, протиставлення; часові, умовні, причинні, наслідкові, порівняльні, з'ясувальні відношення тощо)?

1. Як тільки займеться десь небо – з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила. 2. Була відлига, з стріх капало, з горбка збігали, мов весною, струмочки талої води, горобці весело цвірінькали (М. Коцюбинський). 3. Щастя треба – на всяк випадок, сили треба – на цілий вік. 4. Не треба заздрити Шекспіру, він жив у дуже темний час (Л. Костенко). 5. Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди. 6. Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені злотистім (Л. Українка). 7. Дивлюся – аж світає, край неба палає. 8. Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови (Т. Шевченко).

3. Визначте структуру безсполучникових складних речень. З'ясуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами та особливості інтонації.

1. Волошко, загадко велика, в тобі є вічна таїна: ти водночас і скромно-дика, і незбагненно чарівна (Д. Білоус). 2. Кожна птиця має свій голос, кожне поле має свій колос, кожна справа – свої почини, кожна казка – свої причини. 3. Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна. 4. Я входжу в ліс – трава стає навшпиньки, кошлатий морок лапу подає (Л. Костенко). 5. Вітер війнув – листя з клена жовте, жовтуватого-золотаве полетіло (П. Тичина). 6. Вівса, пшениці, ячмені – все се зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон (М. Коцюбинський). 7. Щаслива голубка: високо літає (Т. Шевченко).

4. Перепишіть речення. Перетворіть, де можна, безсполучникові складні речення у сполучникові. Поясніть зміну від цього. Поясніть розділові знаки у поданих і новоутворених реченнях.

1. Поглянув я на ягнята – не мої ягнята (Т. Шевченко). 2. Я певен, друже, ми зустрітись мусимо, ми любимо світанки зустрічать (М. Сингаївський). 3. Порівнювати чистоту душі з білизою снігу досить ризиковано: надто багато сажі у повітрі (І. Вільде). 4. Ластівки низько літають – дощ обіцяють. 5. Вовків боятися – у ліс не ходити (Народна творчість). 6. Сонце сховалось у вітах дерев – річка дихнула прохолодою (М. Коцюбинський). 7. Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело (А. Малишко). 8. Не чіпляйтеся з розмовою, от співати – інша річ (М. Рильський).

5. Поясніть авторські розділові знаки. Схарактеризуйте інтонацію поданих речень.

1. Не жди ніколи слухної пори – твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко). 2. Людське сумління, виявляється, схоже на вулик, його теж можна розтривожити (О. Гончар). 3. Дивлюсь у воду – місяць у воді сміється (О. Довженко). 4. Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише (М. Вовчок).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища шк., Вид-во при Харк. ун-ті, 1980. – 152 с.

2. Запишіть речення. Визначте засоби поєднання частин безсполучникових речень: інтонація, співвіднесеність видо-часових та способових форм дієслів-присудків у предикативних частинах, порядок розташування частин, паралелізм їх синтаксичної структури, лексико-граматичні засоби.

1. Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель (Л. Костенко). 2. Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють; між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко). 3. Уже скотилось із неба сонце, заглянув місяць у моє віконце. 4. Вже засвітились у небі зорі, усе заснуло заснуло й горе (Л. Українка). 5. Помилялись не тільки люди, помилялись навіть святі. Згадайте: Ісус від Іуди мав останній цілунок в житті (В. Симоненко). 6. Душа – річ тонка: до неї ключів особливих

треба (О. Гончар). 7. У темряві світили напіврозквітлим суцвіттям яблуні, біля плотів одцвітали вишні, рясно покривши пелюстками вогку землю (М. Стельмах). 8. Гаї шумлять – я слухаю. Хмарки біжать – милуюся (П. Тичина). 9. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (М. Коцюбинський).

3. Випишіть із творів художньої літератури 10 складних безсполучникових речень з однотипними та різнотипними частинами.

4. Визначте синтаксичні відношення між частинами поданих речень. Який тип семантико-синтаксичних відношень переважає? Визначте відкритість/закритість їхньої структури.

1. Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш. 2. Не вчи плавати шуку: шука знає цю науку. 3. Менше говори – більше почуєш. 4. Вороні й мило не допоможе – все вона чорна буде. 5. Хочеш їсти калачі, не сиди на печі. 6. Слово – не горобець, випустиш – не спіймаєш. 7. Говорить шовком шиє. 8. Розірвись надвоє скажуть чому не на четверо. 9. Посіє народ вчасно – вродить пшениця рясно. 10. Захоче людина – на голій верховині квіти зацвітуть. 11. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися. 12. Здобудеш освіту – побачиш більше світу (Народна творчість).

5. Перепишіть речення. Визначте типи інтонації. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. І немає маленьких людей є лиш душі малі (В. Коротич). 2. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять (Л. Українка). 3. На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (М. Рильський). 4. Минуло літечко тепле з його ясними та привітними днями насувала осінь сумна з густими туманами з темними непроглядними ночами (П. Мирний). 5. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 6. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так в усі часи любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В. Симоненко). 7. Весело бриніли набубнявілими гілками осоки задумливо погойдувала обважнілими косами береза (Ю. Яновський). 8. О чиї ж се згуки ллються може, жайворонки в'ються і, цілуючись, сміються...(О. Олесь).

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складні безсполучникові багатокompонентні речення.
2. Складні сполучниково-безсполучникові речення.
3. Інтонування безсполучникових складних речень.
4. Синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 321 – 322, 347 – 351.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 200 – 2001.
3. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 3 – 25.
4. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – К., 1980.
5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 379 – 381.
6. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 426 – 427.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 225 – 230.
8. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 172 – 175.
9. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 139 – 148.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 353 – 357.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення. Чи можна частини таких речень перетворити на окремі речення? Поясніть розділові знаки. Визначте семантичні відношення між частинами речень.

1. З жита раптом виринає Русалка Польова; зелена осінь на їй про-свічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квітки з куколю, ромен, березка (Л. Українка). 2. Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки, дихаючи солодким медвяним душком; цілими озерами поміж трав білили соромливі невісточки в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсточок навколо голівок; виплітався та спалахував іскрою петрів батіг; розпарена нічною задухою, гостро і нудливо смерділа болиголова, яка то тут, то там здійсмаля вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, схожими на віття кропу гіллячками; іноді посеред луки розкішно кущився верболіз, схожий здаля на копицю сіна; над ними уже кружляли чайки, вишукували вранішню поживу на сніданок (Г. Тютюнник).

2. Визначте тип синтаксично-сміслових відношень між частинами безсполучникових речень. Як вони співвідносяться зі складними сполучниковими реченнями? З'ясуйте, який розділовий знак потрібно між ними ставити (кому; крапку з комою; тире; двокрапку).

1. І плаче коник серед трав нема мелодій (Л. Костенко). 2. Повітря пахло розквітлими садами молодими прілуватими травами зігрітою землею сумовито повівала гіркуватим настоєм підопріла кора недавно зрубаного дерева (М. Стельмах). 3. Трапиться слово зрадливе геть його, сину, жени (Б. Олійник). 4. З лісу шепче гілка з жита перепілка з-за широкого лиману журиться сопілка (А. Малишко). 5. Було колись в одній Країні сумний поет в сумній хатині рядами думи шикувач. 6. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять. 7. Ні долі, ні волі у мене нема зосталася тільки надія одна надія вернутись ще раз на Вкраїну, поглянуть іще раз на рідну країну (Л. Українка).

3. Запишіть речення, виділяючи граматичні основи. Накресліть схеми безсполучникових багатокомпонентних складних речень. Який тип відношень між предикативними частинами переважає?

1. Найпрекрасніша мати щаслива, найсолодші кохані вуста, найчистіша душа незрадлива, найскладніша людини проста. 2. Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві, заглядає в шибку казка з сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима (В. Симоненко). 3. На землю вже тихий скрізь вечір

лягає; з високого неба вже місяць сіяє; затихла і пташка, і людська розмова, мовчить, не шепоче зелена діброва (Б. Грінченко). 4. На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розквітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глode соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти (Л. Українка). 5. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів (Л. Костенко). 6. Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, відрізуючи стебло, лунали співи на сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії (М. Коцюбинський).

4. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Встановіть смислові зв'язки між частинами безсполучникових речень. Накресліть схеми речень.

1. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі промінь морями залле золотий річку, і верби, і кручі (В. Сосюра). 2. Найогидніші очі порожні найгрізніше мовчить гроза найнікчемніші дурні вельможі найпідліша брехлива сльоза (В. Симоненко). 3. Реве та стогне Дніпр широкий сердитий вітер завива. 4. Сонце гріє вітер віє з поля на долину над водою гне з вербою червону калину на калині одинокє гніздечко гойдає. 5. Повіяв вітер по долині пішла дібровою луна (Т. Шевченко). 6. Погасли вечірні вогні усі спочивають у сні. 7. Картина повстає зібравсь гурточок, провадить речі, і співа й гука на клавішах твоїх швидкий, гучний таночок чиясь весела виграва рука (Л. Українка). 8. Журавлі бринять дзвінкоголосі їх кличе даль прозоро-вітрова (А. Малишко).

5. Перепишіть речення, вставляючи розділові знаки. Умотивуйте написання тире між частинами складного безсполучникового речення.

1. Стою під кленом біля джерела у серце йдуть пісні привітні (М. Стельмах). 2. Дивлюсь у воду місяць у воді сміється (О. Довженко). 3. Пошли ж ти їй долю вона молоденька. 4. Думав, доля зустріється спіткалося горе (Т. Шевченко). 5. Не жди ніколи слухної пори твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко). 6. У товаристві лад усяк тому радіє (Л. Глібов).

6. Поставте розділові знаки у безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Пригнешся низом купи червоних шафранів горять між деревами випростаєшся б'ють в очі сонячним блиском кальвілі, обліпивши

крону до самого верхів'я (О. Гончар). 2 В морі я хотів печаль свою втопить я до моря вийшов рано море спить (Д. Павличко). 3. Вишнево-яблуневі садки, ще сьогодні зранку такі змерзлі й розпачливі, подобрішали, потеплішали село звеселіло людські обличчя погіднішими стали (Є. Гуцало). 4. Зозуля стала кувати морозу більше не бувати (Народна творчість). 5. Грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу то зачервоніє круглою горошиною, то засиніє синьо цвітом (П. Мирний).

7. Виконайте синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень.

1. Вже сонечко в море сіда; у тихому морі темніє; прозора, глибока вода, немов оксамит зеленіє (Л. Українка). 2. Коли зникає народна мова – народу більше нема! Відберіть у народу все – він усе може повернути, відберіть мову – він ніколи більше не створить її: вмерла мова в устах народу – вмер і народ (К. Ушинський). 3. Мені здається, може, я не знаю, – було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В. Симоненко). 4. Край неба горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її останнє зітхання; положисті балки дрімають серед темної тіні, а високі могили виблискують дрібною росою; піднімається сизий туман і, легеньким димком чіпляючись за рослину, стелиться по землі (П. Мирний).

Схема синтаксичного аналізу безсполучникового речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Підкреслити другорядні члени речення.
5. Накреслити схему.
6. Дати загальну характеристику безсполучникового речення:
 - а) складне речення;
 - б) безсполучникове;
 - в) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - г) за метою висловлювання;
 - д) за інтонацією.
7. Дати загальну характеристику предикативних частин.

8. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Серед безсполучникових багатокomпонентних складних речень визначте речення з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. Який із аналізованих типів речень є більш поширеним?

1. Ні долі, ні волі у мене нема, залилася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну, поглянуть іще раз на рідну країну. 2. Не дивися на місяць весною, – ясний місяць наглядач цікавий, ясний місяць підслухач лукавий, бачив він тебе часто зі мною і слова твої слухав колись (Л. Українка). 3. Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить: ніде не чути людської мови. 4. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм; червоніє за горою, плугатар співає (Т. Шевченко). 5. Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпік: я залишуся у серці твоєму на сьогодні, на завтра, на вік (Л. Костенко). 6. Тихо над річкою, ніченька темна, спить зачарований ліс (Народна творчість). 7. Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, відрізаючи стебло, лунали співи на сінокошах, співало, врешті, серце, повне надії (М. Коцюбинський).

2. Проаналізуйте речення. Які відтінки у значенні виділяються у складних безсполучникових реченнях із різнотипними частинами? Доберіть 10 прислів'їв із зіставно-протиставними відношеннями. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Щире слово – теплий промінь, нещире слово – гострий ніж у серце. 2. Умієш бруднити, уміє і чистити. 3. Мудрого шукай, дурного обходь. 4. Роби добро – не кайся, роби зло – сподівайся. 5. Мало вкусиш, більше ковтнеш. 6. Совісті менше – грошей більше. 7. Любиш кататись – люби й саночки возить. 8. Здобудеш освіту – побачиш більше світу. 9. Зробив діло – гуляй сміло. 10. Не маючи статку, не буде й упадку (Народна творчість).

3. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Умотивуйте пунктограми між частинами безсполучникових речень. Визначте випадки, коли можлива варіативність у розстановці розділових знаків.

1. І чую пульсують соки у тіло моє з землі (В. Симоненко). 2. Мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 3. Любов

і надія не в зорях, не в морі – між людьми поради питати! (Л. Українка). 4. Сьогодні зранку музика в мені дошукуюсь мотивів і причини (В. Крищенко). 5. Сонце зовсім сіло, вечірня зоря погасла; над містом спускалася ніч у хатніх шибках заблищало світло (П. Мирний). 6. Тихо на небі зіроньки сяють тихо по морю човен пливе (Народна творчість). 7. І досі сниться під горою, між вербами та над водою, біленька хаточка стоїть (Т. Шевченко).

4. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. Визначте тип присудків. Умотивуйте вживання коми або крапки з комою. Поясніть ускладнення речень.

Болота миттю всмоктували й поглинали все покладене посеред їхніх непевних хитависьк; високі береги обронювали кручі, обсипаючи разом з ними й мостіння; пущі перегороджували буреломами тісні просіки, які вели до вузьких перехідних кладок; густі сніги завалювали вцілілі на водах щонайміцніші будування, безслідно загортали їх, гнітили й нищили; морози заковували все недоруйноване, недоламане, недотрошене в безжальну кригу, і лиш подекуди крізь ту морозяну білість простромлювалося чорне пакілля, нікчемне й тихе, мов безсиле благання; весняні води зносили на ріках усі мости й кладки, не полишаючи навіть опор, але люди не відступали, на місце мостів знесених, понищених лагодилися нові, тесалося нове дерево й клалося знов у тих самих місцях, а оте, знесене ріками, з прослідами людських ніг на собі дерево виловлювалося нижче за течією, щоб знов десть лягти поміж берегами річки або ручаю, і так тривало довго, але не вічно, дерево мало свій кінець, воно або згорало в пожежах, або стоптувалося, або ж трухлявіло, дерево, нарешті, вмирало коло людини так само, як і вона, і може, й було воно дороге людині своєю минущистю, на противагу каменю з його пиховитим безконечним триванням, в цій землі камінь міг належати хіба що богові, людині ж слугувало дерево, слугувало в усьому помітному й непомітному, також і в мостах, роблячи їх потрібними й корисними для хазяїв і примарливо-непомітними для чужинців (П. Загребельний).

5. Перепишіть речення, поясніть уживання двокрапки між частинами безсполучникового речення.

1. Думав: є велике право одпочити під лавром світу всім, хто в тій війні жорстокій ніс страждання на плечах (Б. Олійник). 2. Ми – смер-

тні. Та знайте: народ не вмира! 3. Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував. 4. Дивися: онде побрили вони на ласий кусень із чужого блюда, продавши дим Вітчизни за валюту курильниць ложних в храмі чужини (Л. Українка.) 5. Знаю: Тільки совість порятує світ (М. Сингаївський).

6. Випишіть із творів художньої літератури 10 складних безсполучникових речень, у яких би вживались крапка з комою і двокрапка.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть особливості складних безсполучникових речень?
2. Які напрямки дослідження складних безсполучникових речень відомі у слов'янському мовознавстві?
3. Хто з українських мовознавців досліджував складні безсполучникові речення?
4. Чим відрізняються складні безсполучникові речення від складносурядних і складнопідрядних?
5. Назвіть засоби зв'язку між предикативними частинами складних безсполучникових речень.
6. Розкрийте специфіку складних безсполучникових речень з однотипними частинами.
7. У чому специфіка складних безсполучникових речень із неоднорідними частинами?
8. Які семантико-синтаксичні відношення наявні у складних безсполучникових реченнях з однорідними частинами.
9. Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення у складних безсполучникових реченнях з неоднорідними частинами.
10. З'ясуйте специфіку складних безсполучникових багатокомпонентних речень.
11. Визначте особливості інтонації у складних безсполучникових реченнях.
12. У яких випадках між частинами складного безсполучникового речення ставиться кома й крапка з комою? Наведіть приклади.
13. Коли між частинами складного безсполучникового речення ставиться двокрапка? Коли – тире? Наведіть приклади.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ КОМБІНОВАНОГО ТИПУ

Теоретичні питання

1. Багатокомпонентні складні речення із сурядним і підрядним типом зв'язку.
2. Багатокомпонентні складні речення із сурядним та безсполучниковим типом зв'язку.
3. Складні синтаксичні конструкції із підрядним та безсполучниковим типом зв'язку.
4. Складні конструкції із сурядним, підрядним та безсполучниковим типом зв'язку.
5. Період як синтаксична конструкція. Будова періоду.

Рекомендована література

1. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – С.140 – 141.
2. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 437 – 441.
3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 388 – 393.
4. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 183 – 188.
5. Шульжук КФ. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 357 – 364.
6. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речення // Мовознавство. – 1986.– № 6.– С. 24 –32.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прокоментуйте особливості будови поданих речень. Побудуйте їх схеми і визначте тип складних синтаксичних конструкцій.

1. Коли ти дружиш з людиною, то повинен якимось жити це почуття, цінувати його належно, бо тільки це надає дружбі краси, сили й довговічності (Ю. Збанацький). 2. Жити серед людей – все одно, що

ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплинами роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля (В. Сухомлинський). 3. Про людей слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі (О. Довженко).

2. Запишіть складні синтаксичні конструкції. Накресліть схеми речень і вкажіть, до якого типу належать.

1. В морі спокуси є хвилі великі, та не забудь у захопленні ти, що лиш родина – бальзамові ліки, ліки від старості і самоти (В. Крищенко). 2. Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить (І. Франко). 3. Не живе ледачий – де кипить робота, не кується слово – там, де твань болота, не ростуть з граніту – пагінці багаті, не живеться зраді там, де серце в хаті (А. Малишко). 4. Так цілий день скучаєш за материним голосом, що зараз він звучить тобі, як пісні, - слухав би й слухав, убираючи в душу, бо так від нього солодко, так добре (Є. Гуцало).

3. Прокоментуйте особливості синтаксичних конструкцій, використовуючи схеми речень. Поясніть пунктограми.

1. Сильніше за любов злоба горить, сильніше за красу вражає бридь, але життя росте лишень з любові, лишень краса навчає жити! (Д. Павличко). 2. Гроза пройшла: зітхнули трави, квітки голівки підняли, і сонце, тепле і ласкаве спинило погляд на землі. 3. Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з слізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим (О. Олесь). 4. Скільки б не судилося страждати, все одно благословлю завжди день, коли мене родила мати, для життя, для щастя, для біди. (В. Симоненко).

4. Прочитайте. На скільки частин розкладається така синтаксична конструкція? З'ясуйте порядок розташування частин періоду. Правильно проінтонуйте, виділяючи висхідну і спадну частини.

Коли весна рожева прилетить,
І землю всю вбере і завітчає,
Коли зелений гай ласкаво зашумить
І стоголосо заспіває,
Коли весні зрадіє світ увесь

І заблищить в щасливій долі,
І ти одна в квітках і травах, в полі десь,
Серед весни, краси і волі
Не зможеш більше серця зупинить,
Що в грудях буде битись, мов шалене,
І скрикнеш, – знай, не долетить
Уже твій крик тоді до мене (О. Олесь).

5. Прочитайте, підкреслюючи паузу між частинами періоду. Визначте, які синтаксичні конструкції виступають у ролі членів періоду. Поясніть розділові знаки.

1. Ранніми веснами, коли на заболоченому Поліссі ще не бралися сіяти, коли на Сулі, на Пслі та на Ворсклі, розпускаючись першим найніжнішим цвітом, сяяли білі вишневі садки,— над відкритими степами Півдня проносились страхітливі чорні бурі. 2. Ні насторожений шуліка, що годинами кружляє високо в небі; ні невідомий вершник, що вряди-годи беззвучно проскоче по обрію; ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в текучому мареві, – ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового величного спокою (О. Гончар). 3. Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на блідому, втомленому днем небі з'являються крадькома несміливо зорі, в останньому промені сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке, злоторожеве повітря приймає оддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і глибшими, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченного дня (М. Коцюбинський).

6. Визначте тип складних синтаксичних конструкцій. Подайте схеми, встановіть смислові відношення між предикативними частинами кожної з них.

1. Прилітає соловейко щоніч щебетати; виспівує та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть (Т. Шевченко). 2. Не до пісень мені: тремтять на віях сльози, і туга душу обняла (О. Олесь). 3. Я закоханий палко, без міри у небачену вроду твою, все, що в серці натхненне і щире, я тобі віддаю (В. Сосюра). 4. Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли у нічній пітьмі (М. Коцюбинський).

7. Поясніть розділові знаки. З'ясуйте способи ускладнення складних конструкцій із сурядністю і підрядністю.

1. Ні, любий, я тобі не докоряю, а тільки смутно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись (Л. Українка). 2. Знесилений, пригнічений, я опускаюся на землю, і вона дає мені своє тепло, що зігріває, відроджує до життя (П. Загребельний). 3. І тільки тут, у цьому садку, де завжди пахне спілими яблуками, я почуваю себе щасливим, і тільки тут я розумію, яке чудове життя. 4. Спершу вона соромилась своїх сліз, але, помітивши, що ніхто на неї не звертає уваги, що ніхто не співчуває, і не розраджує, вона втратила відчуття сорому, бо сльози їй зараз були потрібні. 5. Дика груша облита білим молоком, і в тому пахучому білому молоці, що стиха пінилося, бджоли неначе киплять (Є. Гуцало). 6. На небі раптом замутило, загуло, неначе сосновий ліс на вітрі, а чорна хмара так швидко рола й бігла, що можна було слідкувати за нею очима (І. Нечуй-Левицький). 7. Трохи далі, праворуч, де місце було не заселене, по підгір'ю кучерявився лісок, а праворуч, на осонні, синім цвітом цвіли чебреці (І. Цюпа). 8. Десь тут велися розкопки на валах, і люди п'ють воду з княжої криниці (струмочок-джерельце прозоро відіркує під горою), а на узвишші є місцина, що в народі зветься: Золотий Тік (О. Гончар).

8. Виконайте синтаксичний аналіз складних речень комбінованого типу.

1. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М. Сингаївський). 2. Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, може, навіть ближче до речей складних, до тих витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна (О. Довженко). 3. Настає вечір, настала ніч, хороша літня ніч, коли вітерець завмирає, спека спада, холодок та сон сповиває землю, небо ясними очами зірочок дивиться на неї, любить сонною красою, а ясний місяченько, наче ясним серпанком, покриває її своїм світлом (П. Мирний). 4. Демократія тим і добра, що при ній не держава руйнує людину, а людина будує державу і саму себе (Л. Костенко).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте статтю: Шульжук К. Ф. Семантична структура складного багатокomпонентного речення // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 11 – 16.

2. Перепишіть речення. Кожну предикативну частину складного речення проаналізуйте як просте речення, визначивши: а) тип простого речення, б) члени речення, в) словосполучення і вид зв'язку в ньому, г) вид ускладненості простого речення (однорідними, відокремленими членами речення, звертаннями, вставними конструкціями).

1. Творчість Марії Матіос є сьогодні унікальним свідченням того, як можна подолати минуле не тільки в житті, а й у літературі (бо інакше нація не може існувати, йти далі, розвиватися); всю оту жахливу радянську ортодоксію, традиційно-національну жіночу (на жаль, і чоловічу) меланхолію, солодку сентиментальність і ще солодшу романтичність, які так нашкодили українській літературі (П. Загребельний).

2. Такого стефанівського лаконізму, лексичного багатства, взятого з гуцульського діалекту села Розтоки, де виросла Марія Матіос, у нашій прозі ще не було. А як було, то хіба лиш під пером покутських класиків, але й там літературна мова й діалект не були так органічно й літературно поєднані, як це ми бачимо в Марії Матіос (Д. Павличко).

3. Письменниця Марія Матіос романом „Солодка Даруся” сміливо і рішуче відкинула правила політичної обережності й суспільних табу – і на свій страх і ризик здійснила жорстоку мандрівку в наше криваве, і не менш жорстоке історичне пекло, в безодню, куди лячно зазирати (П. Загребельний).

3. Із яких предикативних частин утворено складну синтаксичну конструкцію? Підкресліть у кожній із них граматичну основу і засоби зв'язку між предикативними частинами.

1. Поникли береги осінні, дерева гаснуть, мов свічки, та в ясно-сивім павутинні летять маленькі павучки (М. Рильський). 2. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів (Л. Костенко). 3. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала; весни такої не було й не буде, як та була, що за вікном цвіла (Л. Українка). 4. Це, мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка

винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 5. Тихесенька річка котить хвилі чисті, так тихо, що чуєш, як тріпочеться сверщок, що впутавсь у зів'ялім листі (І. Франко).

4. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. З'ясуйте тип присудків. Поясніть пунктуацію речень.

1. Нічого не стало видно, тільки жевріє долі жар, позосталий від вогнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває (Л. Українка). 2. Й тепер, коли прийшла весна, коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх, тонких, таких пам'ятних запахів, коли в мені все помолоділо, мов вербове пагіння над дніпровською водою, то я добре знаю: очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому – синя та золота весна на дніпровських кручах (Є. Гуцало).

5. Поясніть розділові знаки. З'ясуйте способи ускладнення складних конструкцій із сурядністю і підрядністю.

1. Ліс теж чорний, голий-голісінький, поздіймав догори похмуре гіллячко рук, ніби хоче зловити промені, а вони проливаються крізь його діряві пальці (Є. Гуцало). 2. Ніч, насуваючись, жене нас вперед, де скоро-скоро вже вона грякне, ударить вітром, спалахне неоновими синіми спалахами хмар, поєднає небо і землю ланцюгами блискавиць, і в хаосі тьми та зблисках електричних розрядів, у грандіозних таїнствах ночі почнеться могутня робота природи, робота одвічна, прадавня, що і людині щоразу навіває думки про щось предковичне і про прийдешнє також (О. Гончар). 3. Я розумію, що хитрую сам із собою, та повагавшись, біжу до греблі, над якою тихо шумлять розсунуті в боки верби. 4. Не знаю чому, але мати моя завжди вболівала над долею наймичок, убогих дівчат, особливо тих, що виходять заміж у чужу сторону (М. Стельмах). 5. Із заходу понад старим, певно, ще довоєнним кукурудзищем (з-під снігу тільки деінде стирчали поламані зчорнілі стебла) майже над самою землею тягло хмари, котрі, як здавалося мені, пахли димом, і сонце в прогалинах між ними ледь прозирало крізь холодну імлу – жовте, похмуре, сліпе (Г. Тютюнник). 6. Дарма! Не жаль мені, що молодого згину, а жаль – о, лютий жаль, що пропаду даремно (Л. Українка). 7. Там були високі чорні дерева, а між ними синіло небо, як глибокі блакитні

озера, ущерть повні води, в яких плавали зорі, як золоті рибки (М.Коцюбинський).

6. У поданому тексті (періодичній конструкції) помітити межу підвищення, злам, паузу перед пониженням інтонації, логічні наголоси в 1 і 2 частинах періоду.

Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мислі б всі пожерла, всю твою турботу,
- Тільки мій там образ і ясніє, й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії (І.Франко).

7. Визначте, які з наведених речень є періодами. Випишіть із прозового та поетичного тексту приклади синтаксичних конструкцій, які мовознавці називають періодом. Яку будову має період? Дайте загальну характеристику речень.

1. Повитягали гострі шпилі, одділились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одяглися в різьбу, – і став перед нами острів із моря – ввесь як Міланський собор (М. Коцюбинський). 2. Бо ти на землі – людина, і хочеш того чи ні – усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні (В. Симоненко). 3. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 4. Я плакав уві сні, мені снилася мрія: десь ніби я пташка, лечу уві сні – а долом уся Україна квітками, красується вільна, своя, у весні! (О. Олесь).

8. Виконайте синтаксичний аналіз складних речень комбінованого типу

1. Прилітає соловейко щоніч щебетати; виспівує та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть (Т. Шевченко). 2. Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з слізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим (О. Олесь). 3. Жайворонок співав, аж луна

йшла під блакитне небо, а в лісі слухав того співу первоцвіт, і, здійнявши догори, мов руки, два зелені листочки та схиливши білу головку, неначе дякував золотому сонечку, що воно йому першому дало спроможність побачити веселе свято весни. 4. За лісом широкі поля поволі й лагідно спускалися вниз, і віз усе котився вузькою нев'їждженою дорогою, що бігла кривулькою до села (М. Коцюбинський). 5. Кажуть, що той газда, хто організовував її будівництво, колись тут був не тільки великим дідичем – на всі двадцять пальців майстром, але трохи й химерним чоловіком: любив усе робити так, як не в тутешніх людей і не скрізь (М. Матіос).

Схема синтаксичного аналізу багатокomпонентного складного речення з різними видами зв'язку

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Поставити запитання до підрядних частин.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складної синтаксичної конструкції:
 - а) багатокomпонентне складне речення з різними видами зв'язку;
 - б) різновиди зв'язку;
 - в) тип підрядності;
 - г) вид за метою висловлювання;
 - г) вид за інтонацією.
9. З'ясувати структурно-семантичні типи складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових речень, що виділяються на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування.
10. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.
11. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає особливість складнопідрядних багатокomпонентних речень?
2. З'ясуйте специфіку складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Які є різновиди цих конструкцій?
3. Які речення належать до складнопідрядних конструкцій з послідовною підрядністю? Назвіть найпоширеніші різновиди цих структур.
4. Охарактеризуйте різновиди конструкцій з послідовною підрядністю відповідно до характеру засобів зв'язку.
5. Як розглядаються в мовознавстві речення зі збігом двох підрядних сполучних засобів? Чому їх доцільно відносити до конструкцій з послідовною підрядністю?
6. Які конструкції належать до складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю?
7. У чому виявляються особливості функціонування підрядних і сурядних сполучних засобів у конструкціях з однорідною супідрядністю?
8. Що являє собою період як синтаксична конструкція? Які особливості його побудови?

КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

Теоретичні питання

1. Поняття про конструкції з чужим мовленням.
2. Засоби передачі чужого мовлення.
3. Пряма мова та засоби її вираження в тексті.
4. Заміна прямої мови непрямою і навпаки.
5. Невласне-пряма мова, її структурні особливості й застосування.
6. Різні типи зв'язку прямої мови з непрямою.

Рекомендована література

1. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. —

- Полтава: Довкілля-К., 2006. – С. 508.
2. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 442 – 448, 451 – 455.
 3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 393 – 396.
 4. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 243 – 245.
 5. Українська мова. Ч. 2 / В.О. Горпинич, В.Д.Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 198 – 206.
 6. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 500 – 501.
 7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 364 – 370.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки. Визначте різновиди конструкцій прямої мови за комунікативною настановою (розповідні, питальні, спонукальні). Схарактеризуйте граматичну структуру слів автора та особливості структури речень з прямою мовою.

1. Ой ходила дівчина бережком,
заганяла селезня батіжком
Іди, іди, селезню додому,
Продам тебе дідові рудому (Народна пісня).

2. Думала сумна смерека
Де краса у мене?
Ось у інших розвилосся листячко зелене.
А я стою однакова літом і зимою;
Як мій дуб мене покине, що буде зі мною? (Д. Павличко).

2. Запишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові. Поясніть пунктуацію речень. Складіть схеми до кожного речення.

1. Не кидайсь хлібом, він святий! В суворості ласкавій, бувало, каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський). 2. Але що се? Тихо й смутно забринів старечий голос Ти прийшла, кохана доню? Сядь,

спочинь, моя дитино. 3. І тихенько я промовляла Сон літньої ночі, мені тебе жаль (Л. Українка). 4. Земля найкраще пахне восени говорить Тимофій (М. Стельмах). 5. Із-під пера Каменяра народжуються гнівні рядки з гнітом і тьмою – сміло до бою! 5. Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить часто повторював про себе слова Кобзаря молодий Франко (Д. Павличко). 6. А пам'ятаю, казала моя мати Цей світ як маків цвіт. Зранку цвіте, до вечора опаде! (О. Довженко).

3. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Поясніть структуру прямої мови.

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:
„Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.
Тільки мудрість, наука і старші літа
Подають проти неї міцного щита”.

.....
Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:
„Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.
Ані мудрість, наука, ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.
Се я сам досвідив. Лиш мервець та сліпець
Може бути проти неї надійний борець” (І. Франко).

4. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. З'ясуйте значення виділених слів. Поясніть розділові знаки.

1. Аж дівчата, бавлячись під вікном, радісно *скрикнули*: – Сніжок! Сніжок! Пустіть нас мамо на двір! 2. – Хто там? – *гукнув* із темряви сердитий голос. 3. – І-гій на вас, що се ви вигадали? – *заторохтіли* молодиці. – Хто з вас сміятиметься, з чого? 4. – Сідай швидше, – *си-кнув* перевозчик. 5. – Яка ти розкішна, земле, – *думала* Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати тебе зелом, завітчати квітками. Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя *щебетала*: – Хіба я не *казала* вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і допоможе зібрати хліб? (М. Коцюбинський).

5. Замініть пряму мову непрямою. Поясніть, що при цьому відбувається.

Володимир Базилевський у своєму виражальному роздумі-есе „Самознищення таланту” сказав: „Схиляючись перед прозою цього покоління, ризикну зауважити, що, можливо, доказом і виправданням немарності його існування стане „Солодка Даруся” Марії Матіос. Те, що вдалося їй висловити, означити прикладом, напівпрояснити підтекстом, не вдалося жодному з її ровесників”.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. - К.: Наук. думка, 2002. – С.153 – 155.

2. Простежте особливість розділових знаків у реченнях з прямою мовою. Прокоментуйте структурну специфіку слів автора. Подайте відповідні схеми. Визначте тип прямої мови та її жанрову приналежність.

1. Он бачиш, питає дика рожа:
„Чи я хороша?”
А ясен їй киває в верховітті:
„Найкраща в світі!” (Л. Українка).

2. Ой під вишнею, під черешнею
стояв старий з молодістю, як із ягідкою.
І просилася, і молилася:
„Пусти мене старий діду,
на вулицю погулять!”
„Ой я сам не піду і тебе не пущу:
Хочеш мене, старенького,
Та й покинуть на біду” (Народна пісня).

3. Перепишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Поясніть граматичну структуру слів автора.

1. Іван Франко підкорив свою титанічну працю ідеалові свободи і рівності зазначає Дмитро Павличко Він сам написав стільки, скільки, мабуть, написали всі українські літератори дожовтневих часів. 2. Хіба жила на світі ще жінка, в серці якої поєдналися б така мужність,

така геніальність, вогонь і розум, пристрасна любов і відданість батьківщині запитує Леонід Смілянський і сам відповідає Ні, другої такої на світі не було, Леся Українка – неповторна. 3. Туровець розчинив її й побачив на дні пілочку, на ній лежала свіжа хлібина, кілька яблук і записочка Чоловіче добрий коли часом приб'єшся на мій вітряк, не розводь огню, а хліб знайдеш у скрипці. Мельник Сергій (М. Стельмах).

4. Доберіть із художнього тексту приклади (10 речень) на вживання прямої мови: а) щоб слова автора стояли перед прямою мовою; б) щоб слова автора переривали пряму мову; в) щоб слова автора стояли після прямої мови.

КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ ДІАЛОГ. ЦИТАТА

Теоретичні питання

1. Діалог.
2. Цитата і засоби її передачі.
3. Інтонація і розділові знаки у конструкціях з чужим мовленням.

Рекомендована література

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1989.
2. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С.128 – 129, 656 – 657.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 290 – 296.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 396 – 397.
5. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 245 – 253.
6. Українська мова. Ч.2 / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 206 – 208.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 364– 370.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення. Поясніть розділові знаки. Визначте і схарактеризуйте різні способи передачі чужого мовлення.

1. – А бодай тобі заціпило, скрекотухо! – крикнув горобчик. – Цур тобі! (Л. Українка). 2. Дощик каже: – А я бризну! Каже льон: – А я росту (П. Тичина). 3. Мій тато колись казав: не всі в морі топляться, більше в калюжах (М. Стельмах). 4. Промовила конвалія: „Прощай, гаю милий!” (Л. Українка).

2. Уведіть в речення цитати за допомогою слів автора, поставивши відповідні розділові знаки.

1. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчувають, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський). 2. Розумні люди говорять тому, що мають що сказати, дурні – тому, що їм хочеться щось сказати (Платон). 3. Щоб судити про людину, принаймні треба увійти в таїну її думок, її нещастя, її хвилювань (О. Бальзак). 4. Правду говорить не язик, а душа (Народна творчість). 5. Тільки слабкі чинять злочини: сильним і щасливим вони не потрібні (Вольтер). 6. Уподібнюйся пальмі: з міцно стиснутим скелею корінням вона прекрасно здійсмається догори (Г. Сковорода). 7. О трибуно! Скільки дурнів сходили з тебе переможцями (О. Довженко).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 139 – 140, 719.

2. Запишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові. Поясніть пунктуацію речень. Складіть схеми до кожного речення.

1. А чаєчка в'ється, об дорогу б'ється, к сирій землі припадає, чумаків благає Ой ви, чумаченьки, ви ще молоденькі! Верніть моїх чаєняток, вони ще маленькі! 2. Їхав козак за Дунай, сказав дівчині Прощай. 3. Казав пан Кожух дам, та тільки слово його тепле (Народна творчість). 4. І забувають матері й сестри про синів і братів, що у виз-

вольній боротьбі свої голови поклали й підносять маленьких дітей на руках високо, понад голови юрби, і кажуть Дивіться, це той, що нам виборов волю, - це гетьман (Б. Лепкий).

3. Доберіть із художніх творів 2-3 уривки з переданими діалогами. Визначте, які значення реплік у діалогах: чи є вони відповіддю на запитання, чи містять ствердження, заперечення, згоду, незгоду з попереднім висловленням тощо. Чим зумовлена неповнота речень у репліках діалогу?

4. Випишіть 10 складних речень-цитат з висловами відомих діячів про роль мови у житті людини. Поясніть порядок оформлення цитат на письмі.

Контрольні запитання і завдання

1. Як може передаватися чуже мовлення?
2. Дайте визначення прямої мови.
3. Якими способами може виділятися в тексті пряма мова?
4. Укажіть різновиди конструкцій прямої мови за комунікативною настановою. З'ясуйте особливості їх структури та поясніть розділові знаки.
5. Від чого залежать розділові знаки у реченнях із прямою мовою?
6. Чи зберігається зміст чужої мови у конструкціях із формами непрямої мови?
7. Із якою метою використовується невласне-пряма мова?
8. Дайте визначення діалогу.
9. Розкрийте значення реплік у діалогах.
10. Що таке цитата? Назвіть засоби її передачі.

ТЕКСТ І ЙОГО СКЛАДНИКИ

Теоретичні питання

1. Сутність тексту і його особливості.
2. Текст як результат і одиниця комунікації.
3. Ознаки тексту. Текст і дискурс.
4. Засоби зв'язку між компонентами тексту.
5. Структурні типи надфразних єдностей.

6. Нові явища в синтаксисі: закономірності парцелювання, сегментації.

Рекомендована література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 146 – 158.
2. Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 14 – 23.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – С. 314 – 315.
4. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999. – С.106 – 125.
5. Текст. Теория текста. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С.136 – 137, 507, 508.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 371 – 376 .

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прочитайте. Знайдіть лексичні засоби поєднання окремих речень у надфразну єдність. Визначте стиль тексту. Яку роль виконують означення?

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В. Сухомлинський).

2. Запишіть текст. Яким типом зв'язку поєднані речення в тексті? Визначте жанр і тему тексту.

Як багато в світі краси! Яке небо! А Дніпро синій-синій, чистий! Брате мій, Дніпре! Скільки радості, скільки глибоких найдорожчих почуттів принесли моєму серцю рідні твої води! Скільки людської краси відкрилося мені на твоєму урочистому березі! Які великі пода-

рунки приніс ти мені, незабутній і безмірно глибоко любий! Скільки ласки у вітрах над тобою, у синьому небі, що дивляться в твої води, милуються з тебе! Скільки життя і зворушливої поезії в твоїх прозорих ключах, що прагнуть до тебе з берегів!

І сонце, і сонце, ніжне і щедre, якому я поклоняюсь усе життя, річка моя дорога й велика. Велика річка народу мого (О. Довженко).

3. Доведіть, що наведений нижче зразок – надфразна єдність. З'ясуйте, які синтаксичні засоби об'єднують речення у текст.

С. Гординський є винятковим явищем української культури. Він відомий як поет, графік (у тому числі книжковий, живописець, монументаліст, мистецтвознавець, журналіст, редактор, перекладач поезій із багатьох іноземних мов (англійської, німецької, італійської, польської тощо), які видавалися окремими збірками. Крім того С. Гординський знаний як науковець, що дав європейській культурі один із шедеврів нашої середньовічної літератури „Слово о полку Ігоревім”. Він переклав цю пам'ятку українською, а потім німецькою мовами, написав дослідження про нерозгадані місця та довів на основі аналогій з українським фольклором українське походження „Слова о полку Ігоревім”. Ця різнобічність робить митця справді унікальним явищем в нашій культурі (Із газети „Літературна Україна”).

4. Прочитайте. Визначте морфологічні та лексичні засоби зв'язку між реченнями, що входять до тексту. Дайте назву складному синтаксичному цілому.

Розпочнемо мову про найдорожче нашому серцю слово – *матір*. Від Шевченка українська поезія протягом віків співала і співає величальну пісню матері. Бо ж у матері втілюється уся краса світу, його сонячність, безмежність, життєдайність і незбагненність. Мати вчила і вчить нас. У кожної людини стоїть вона початком життєвого шляху, початком доброти і совісті. Перше слово людської чистоти, яке ми вимовляємо, – мати. Вона подарувала нам життя, навчила говорити і запалила у серці вічне світло пісні. Тому з образом матері пов'язано усе найдорожче нашій душі. Це рідний дім, яблуні і вишні у цвіту, журлива річечка, запашний луг – усе те, що зветься Батьківщиною. Народ опоетизував матір у словах *мама, мамонька, мамочка, мамуня, мамуся, мамусечка, матінка, матіночка, матуся, матусечка...* У цих слова бринить ніжний сум, наші святощі, вічність матері (І.Вихованець).

5. З'ясуйте синтаксичні засоби поєднання речень у надфразну єдність. Прочитайте текст, визначте жанрову належність. Аргументуйте свою відповідь.

Цінності

Цінності – соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Вони виражають те, як повинен бути влаштований світ і якою має бути людина. Цінності не беруться під сумнів, служать еталоном й ідеалом для всіх людей. Якщо вірність є цінністю, то відступ від неї засуджується як зрада.

Цінності є переконаннями, що поділяються багатьма людьми стосовно мети, до якої потрібно прагнути. Норми й цінності тісно взаємопов'язані. Відмінність між нормою й цінністю виражається так: норми – правила поведінки, цінності – абстрактні поняття про те, що таке добро і зло, правильне й неправильне, належне й неналежне. Цінності мають загальну основу з нормами й завжди перекладаються суспільством на мову приписів.

Припис – це заборона або дозвіл що-небудь робити, звернені до індивіда або групи індивідів і виражені в будь-якій формі (усній або письмовій, формальній або неформальній). Цінності – це те, що виправдовує й надає сенсу нормам. Життя людини – цінність, а охорона життя – норма. Дитина – соціальна цінність, обов'язок батьків всіляко піклуватися про неї – соціальна норма.

Одні норми очевидні на рівні здорового глузду, і їх ми виконуємо не замислюючись. Інші вимагають від нас напруження і серйозного морального вибору. Поступатися літнім людям місцем або вітатися при зустрічі зі знайомими видається очевидним. Однак залишитися з хворою матір'ю або йти воювати за звільнення батьківщини – вибір між двома фундаментальними етичними цінностями (Із підручника).

6. З'ясуйте приналежність речень до тексту. Схарактеризуйте типи мовлення у наведених текстах. Визначте порядок слів (зворотний, прямий, перехресний, суміжний, протиставний).

1. Пригадаймо такі слова, як „оксамит”, „перла”, „намисто”, „рушник”, „хустка”, „знамено”... Кожне слово має свій сенс, свою красу. У мене особисто народжується велике почуття радості при згадці таких слів, як „світанок”, „сонячний промінь”, „весняний струмок”, „голуба далечінь”, „блакитна височінь”... А скільки таких слів існує і за кожним – глибинна суть і краса! (В. Сухомлинський).

2. Калина уже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях. Кожна ягода аж дзвенить достиглим соком, так і жевріє сипким жаром. Але не може підпалити ні віття, ні стверділого листя. Горобці клюють ягоди, кетяги ворущаються, і набубнявілі сузір'я здригаються, ніби хочуть злетіти (Є. Гуцало).

3. Я люблю тебе, незрадлива мудросте книг, твої сонця чи світильники, і скорботу твою, і радість твою. Я низько схиляюсь перед тобою, щоб не схилятись перед кривдою і самовдоволенням чи крикливим невіглаством (М. Стельмах).

7. Виразно прочитайте поданий текст. Який стилістичний засіб покладено в його основу? У яких слов'янських мовах слова, спільнокореневі з українським *язык*, уживають у значенні „мова”? Використайте етимологічні словники.

Одного разу, як розповідають історики, філософ античної Греції Ксанф запросив гостей. Перед цим дав наказ своєму рабові Езопу подати на вечерю найкращу страву. Езоп купив язики і приготував з них страви. Ксанф поцікавився, чому Езоп подає лише язики, і почув мудру відповідь:

- Ти наказав купити найкраще. А що може бути на світі краще, ніж язык? За допомогою языка будують будинки, розвивають культуру. За його допомогою ми вивчаємо науки і отримуємо знання, за допомогою языка люди можуть спілкуватися одне з одним, вирішувати різні справи, просити, вітати, миритись, давати, отримувати, виконувати прохання, говорити про свою любов, освідчуватися в коханні. Ось чому й треба думати, що нема нічого кращого за язык.

Іншого разу Ксанф дав розпорядження, щоб Езоп приніс до обіду найгірше. Езоп знову пішов купувати язики. Господар здивувався. Тоді Езоп став пояснювати:

- Ти наказав принести найгірше. А що є на світі гірше за язык? За допомогою языка люди засмучують і розчаровують одне одного, лицемірять, брешуть, обдурюють, хитрують, сваряться. Язык може за продати, образити. Чи може бути що-небудь гірше за язык? (З підручника).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте. Визначте, якими морфологічними засобами досягається взаємопов'язаність речень. До якого типу мовлення належить текст?

Він мало жив. Немов літак, що ховається за обрієм швидше, ніж доб'ється до нашого слуху шум його двигунів, Василь Симоненко зник за пругом життя скоріше, ніж долинув до нас могутній гук його серця, зарядженого тривогою двадцятого віку і любов'ю до української землі.

Василь Симоненко коротким життям заробив чесне безсмертя, хоч про свою дочасну і позачасну славу він ніколи не думав. Його боліли всі кривди, завдані мозолям і пісням нашого народу, але найбільше його мучив сором за безбатченків і єзуїтів, що, лагідно посміхаючись, одрікаються народного звичаю, своєї мови й своєї матері. В. Симоненко писав просто. Цим він виділяється з-поміж своїх літературних ровесників, особливо з-поміж тих, які полюбляють словесне бароко. Не варто та й неможливо накидати кому-небудь з письменників чужу простоту як взірець для наслідування. В. Симоненко писав афористично. Він ніби готував свої думки для бронзових або гранітних літер (Д. Павличко).

2. Визначте основну тему тексту. Якими мовними засобами формується семантична єдність тексту? Знайдіть слова і форми, якими твориться ланцюжок тексту. Поясніть пунктограми.

Розвалювалась темрява, з-під неї виходила земля, вибігала вода і вилітав жайворонок. Ах, як йому, провісникові весни, хотілося скоріше побачити сонце і поєднати в доброму звучанні землю і небо. Долетівши до середини між ними, він повис у досвіті, дрібно-дрібно затріпотів ще вогкими з туманцем крильцями, вдарив у невидимі цимбали та й пролляв, ще й розбризкав струмок срібла і зачарував ним ще сизе небо, ще чорну землю і свою сіреньку дрібну жіночку, що пригрілася грудьми до борозни і втішалась – який у неї славний муж, і думала, які в них у житечку виростуть гарні та співучі дітки. Їй теж хотілося злетіти в небо, покупатись у тому сріблі, що видобував чоловік, та мала земні турботи: отут у борозенці треба будувати гніздечко, і так будувати, щоб не помітила їх ні людина, ні злодійкувата сорока, ні отой яструб, що два дні сумовито виквилював над цим полем, не давав мужу співати, а їй зносити в дзьобику те, що люди назива-

ють будівельним матеріалом (М. Стельмах).

3. Перепишіть текст. Укажіть на стильову належність тексту. Визначте типи речень за будовою. Вкажіть мовні засоби, якими наступне речення пов'язується з попереднім. Як називається такий зв'язок?

Треба слову радощів додати,
щоб уміло душу звеселяти.
Треба слову мудрості додати,
щоб зуміло все життя згадати.
Треба слову ніжності додати,
щоб уміло друзів пригортати.
Треба слову мужності додати.
щоб воно могло багнетом стати.
Та найбільш, я певен, – слову треба –
хліба-солі та землі і неба (М. Сингаївський).

4. Із творів художньої літератури випишіть зразки текстів (5-6 прикладів) із ланцюжковим і паралельним зв'язком компонентів.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає сутність тексту?
2. З'ясуйте погляди вчених на текст.
3. Охарактеризуйте компоненти тексту.
4. Що таке дискурс?
5. Якими засобами досягається пов'язаність змісту частин тексту?
6. Що досліджує лінгвістика тексту?
7. Чому текст мовознавці називають найвищим основним рівнем мови?

ПУНКТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації.
2. Основні принципи української пунктуації.
3. Система розділових знаків та їх основні функції.

4. Структура речення і пунктуація.
5. Інтонаційні особливості й пунктуація.
6. Пунктуаційний аналіз.

Рекомендована література

1. Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А. Булаховського. – К., 1951. – Т.2. – С. 360-407.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 261 – 262.
3. Тоцька Н.І. Українська пунктуація: Практикум. – К.: Вища шк., 1989. – С. 83 –126.
4. Українська мова. Ч.2 / В.О. Горпинич, В.Д.Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 211 – 212, 216.
5. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. –К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 502 – 503.
6. Український правопис /АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 126 – 154.
7. Лінгвістичний аналіз: Практикум. Навчальний посібник / За ред. Г.Р. Передрій. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. – С. 183 – 212.
8. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004.– С. 377 – 387.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть.

1. Як тільки весна вступила в свої права Маланка вибігла в поле милувалась землею говорила з нею мов з дитиною (М. Коцюбинський). 2. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квіти на лататті (Л. Українка). 3. Щоб нащадкам лишить планету в квітуванні ясної днини винахідником і поетом народилась на світ людина (Л. Забашта). 4. Над усім світом стояла така тиша що було чути як плакала надламана гілка (М. Стельмах). 5. Щовесни проростають з кореня буйним зелом полині цвітуть золотисто-сивою гіркотою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням яке разносить по степу вітер (І. Цюпа). 6. Іти б отак і йти серед цієї тихої задумливої краси сягнути б аж туди де небо торкається землі де має бути велике синє море з чайками та бакланами. (О. Гончар). 7. Ідеш і

слухаєш рідну землю що годує тебе не тільки хлібом і медом а й думками піснями і звичаями (О. Довженко).

2. Перепишіть речення, вставляючи пропущені знаки пунктуації.

1. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця зламати легко застругати важче, списати неможливо до кінця (Д. Павличко). 2. В руках вихователя слово такий же могутній засіб як музичний інструмент в руках музиканта як фарби в руках живописця як різець і мармур в руках скульптора. 3. Як без скрипки немає музики без фарби і пензля живопису без мармуру й різця скульптури так без живого трепетного слова немає школи педагогіки. 4. Слово це ніби той місток через який наука виховання переходить у мистецтво майстерність (В. Сухомлинський).

3. Перепишіть речення, поясніть уживання розділових знаків між частинами безсполучникового речення.

1. Знаю добре даль мені взеленена (А. Малишко). 2. Я в давню істину увірував глибоко найвища мудрість в простоті високій (Б. Олійник.) 3. Ранками долину заволокали густі тумани а мрякою земля насичувалася вологою (С. Чорнобривець). 4. Бачиш осінь плаче і тихо ржавий лист мете мені під ноги (С. Чернецький.) 5. Подихав свіжий вітерець по ставку плигали маленькі хвилі і сріблом блищали на сонці (М. Коцюбинський.) 6. На чорному фоні неба заблищали стрілами блискавки загуркотів в хмарах грім (І. Нечуй-Левицький.)

4. Перепишіть, вставляючи розділові знаки перед як. З'ясуйте відокремлення прикладки, порівняльного звороту; порівняльного підрядного речення; відділення з'ясувального та інших частин складнопідрядного речення.

1. У травах коник як зелений гном, на скрипку грає (М. Рильський). 2. Острів як спрут занурив у море шершаві лаби, присався до нього наче хоче спинитись. Але не може. 3. А як тільки в розкриті очі вступило зелене, що котилось буйними хвилями луків та лісу як тільки небо торкнулось обличчя, немов пушинка як тільки в груди ввіллявся золотий напій повітря, його сповнила солодка втома як у людини, що встала з смертельного ложа (М. Коцюбинський). 4. Посипались рідкі краплі дощу великі як лісові горіхи важкі як розтоплене олово (І. Нечуй-Левицький). 5. І місяць в небі як підкова, безумно котиться у світ (А. Малишко).

5. Запишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Визначте тип ускладнення речень.

1. Золотим теплом пронизане весняне повітря його ласкаві волокна його ніжна пряжа вкутьють мої бажання й вони починають світитися незвичайним світлом наче зросли не в моїй душі а в самому повітрі цієї щасливої весни натхненої животворністю мудрої своєю зеленою ласкою. 2. Й тепер коли прийшла весна коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх тонких таких пам'ятних запахів коли в мені все помолоділо мов вербове пагіння над дніпровською водою то я добре знаю очікуване прийшло наче народжене силою мого бажання і наймення йому синя та золота весна на дніпровських кручах (Є. Гуцало). 3. Вечорами тихими, коли спадала літня спека мальви стояли урочисті серед золотого надвечір'я тихо граючи чарівну пісню на своїх чутливих грамофонних трубках (І. Цюпа).

6. Запишіть текст під диктовку, поясніть пунктограми. Проаналізуйте функції розділових знаків.

Осінь тим часом брала своє. Зблякли степи. Пожовкли плавні Дніпровські. Дніпровські плавні – це цілий край з низовими лісами, з намулистими луками, з тихими озерами, заводами та протоками, де ще запорожці тягали волоками рибу, і від самих назв яких – Скарбне, Підпільна, Базавлук – віє таємничістю давніх запорозьких легенд...

Широкий та чистий тут Дніпро, справді, як небо, розлите по землі. Море близько, і він тече повільно, величаво, розливаючись безліччю рукавів, застоюючись у лиманах, затоках, омиваючи плавні, піщані обмілини та в кучерявих столітніх вербах острови. Піски улітку тут такі білі, що колись і весь цей край мав назву Білобережжя. Повно тут риби, повно дикого птаства. До півліта стоїть у плавнях дніпрова вода, а коли спаде, родючий плавневий мул селяни обробляють під городи, і ростуть тоді тут картоплі по відру під кущем, наливаються гарбузи, що людина не обійме. Осінь у плавнях тиха, спокійна. Прозорість повітря. Задума озер. З безмовною музикою облітає листя, лягаючи на чисті застигли плеса води. Густо синіє небо вгорі і внизу. Не чути ні голосів людських, ні пташиного співу в гущавині урочищ, хоча птахи, обважнілі за літо, спускаються тут цілими табунами, щоб перед відльотом у вирій перепочити на плавневих, далеких від гулу війни озерах (О. Гончар).

7. Виконайте пунктуаційний аналіз речень за поданою схемою.

1. Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, що не зумів цього зробити, коло дороги посадив ялину (Д. Павличко). 2. Це, мабуть, – та любов, що землю зігриває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 3. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці (Я. Корчак). 4. Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, може, навіть ближче до речей складних, до тих витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна (О. Довженко).

Пунктуаційний аналіз складного речення

1. Прочитати складне речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (усно) або записати речення (письмово).
2. Назвати і позначити пунктограми.
3. З'ясувати типи розділових знаків:
 - а) за способом уживання: одиничні чи парні;
 - б) за функціональним призначенням: роздільні чи видільні;
 - в) за відповідністю пунктуаційним нормам: нормативні чи авторські.
4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний чи функціонально-стилістичний.
5. Обґрунтувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктуацію речень.

1. Два кольори мої два кольори, оба на полотні, в душі моїй оба, два кольори мої, два кольори: червоне то любов, а чорне то журба (Д. Павличко). 2. Туман стелився по левадах гіллясті верби брались росой

(О. Гончар). 3. Десь у хлібах кричав перепел і туман стелився од річки (А. Головка). 4. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. 5. Хотіла б я піснею стати у цюю хвилину ясну щоб вільно по світу літати щоб вітер разносив луну. 6. На голос веснянки відкликається зозуля потім соловейко, розквітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини глос соромливо рожевіє навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти (Л. Українка).

2. Поясніть уживання розділових знаків за структурним та смисловим принципом у безсполучникових складних реченнях.

1. Так і в поезії, так і в житті людському: крізь порох, труд і піт, крізь сумніви і втому ми здобуваємо свою височину (М. Рильський). 2. А порядки в нього круті, корабельні: протягом ночі –вахта, а на ранок вся оптика мусить бути в чохлах, двір підметений; на камбузі все повинно блищати (О. Гончар). 3. Добро втратити – небагато втратити! Честь втратити – втратити багато! Мужність втратити – втратити все ! (О. Гончар). 4. Прийде час – всі дороги на світі повернуть у край наш крилатий на печаль, на утіху тобі (В. Сосюра). 5. Взявся за гуж – не кажи, що не дуж (Народна творчість).

3. Перепишіть текст, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктуацію тексту. У яких випадках вживання розділових знаків ґрунтується на логіко-граматичному, а в яких – на інтонаційному принципі. Вкажіть пунктограми, написання яких відповідає обом зазначеним принципам.

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом у нас досягають суніці, досягають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу що випала з зірок.

Це теж прихилиючи небо до землі говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли сунічки засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячому нахиляють головки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк хто ходить у ньому, пахне сунцею. Я тепер лягаю і встаю накупаний цими пахощами.

Я люблю як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки й озиваєшся ко-сою в лузі, перепілкою в полі.

А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані у твоїх зорях!.. Та ось вже вікна посивіли, вже прокидається сонце.

Сонце! А ти ще бачиш місяць як його з лісу виносять на рогах корови що теж пропахли сунцею.

На тебе, на твої пошматовані видіння знову падають слова, немов роса; ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаючи кулаки до очей, а у вухо де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос.

Літо тихо з полів зайшло в село постояло біля кожного тину, городу та й взялося до свого ділечка, щоб усе росло, родило. І все аж навшпиньки спинається так хоче рости! (М. Стельмах).

Контрольні запитання і завдання

1. Яке значення має пунктуація?
2. Як формувалася українська пунктуація?
3. На яких принципах ґрунтується українська пунктуація?
4. Розкрийте специфіку кожного принципу.
5. Які основні функції розділових знаків?

СИНТАКСИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Різноманітність типів речень у сучасній українській літературній мові як наслідок розвитку її граматичної будови.
2. Принципи синтаксичного аналізу речень.

Рекомендована література

1. Лінгвістичний аналіз: Практикум. Навчальний посібник / За ред. Г.Р. Перерій. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. – С. 143 – 182.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Виконайте повний синтаксичний аналіз поданих нижче речень за схемою.

Схема синтаксичного аналізу складного речення

1. Характеристика речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Характеристика речення за відношенням до дійсності (стверджувальне, заперечне).
3. Характеристика речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
4. Характеристика речення за будовою.

5. Тип складного речення.

а) Якщо речення **складносурядне**, слід вказати характер відношень між предикативними частинами (єднальні, протиставні, розділові, перелічувальні), а також засоби зв'язку між предикативними частинами (сполучники, інтонація, характер смислових відношень).

б) Якщо речення **складнопідрядне**, слід вказати, яке воно (мінімальної структури чи багатокомпонентне).

Якщо речення мінімальної структури, вказуємо тип підрядного речення (розчленованої структури або нерозчленованої структури).

Якщо речення багатокомпонентне, визначаємо спосіб зв'язку між підрядними предикативними частинами і головною: супідрядний зв'язок (однорідна, неоднорідна, різночленна супідрядність або супідрядність змішаного типу), послідовна підрядність, підрядність змішаного типу. Встановлюємо характер зв'язку кожної предикативної частини з головною.

в) Якщо речення **безсполучникове**, слід вказати тип (з однотипними чи різнотипними предикативними частинами), засоби зв'язку (смислові, інтонаційні).

6. Аналіз однієї предикативної частини (аналізуємо як просте речення).

- а) односкладне чи двоскладне (якщо односкладне, необхідно вказати його тип – означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітив не);
- б) поширене, непоширене;
- в) повне, неповне;
- г) ускладнене, неускладнене (якщо ускладнене, то чим – однорідні члени речення, вставні чи вставлені слова, конструкції, відокремлювані другорядні члени речення, звертання);

- г) підмет – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу підмета, (означення – узгоджене, неузгоджене);
- д) присудок – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу присудка, (додаток – прямий, непрямий, обставина – назвати тип обставини).

6. Пояснити вживання розділових знаків.

Вправи і завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними. Визначте різновиди підрядного зв'язку (однорідна, неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність та їх комбінації). Складіть схеми кожного речення.

1. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише “помилку”, яку роблять і робитимуть, скільки світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства (О. Довженко).

2. Здавалося хвилинами, що сонце, осередок світу та життя, сховалося сьогодні між мереживо гілок і листя яблунь, груш і черешень, щоб зробити осередком справжнього духовного життя і людяності та душевного тепла і молодечого захоплення цю русяву істоту, яка себе називала мавкою (О. Туринський).

3. А там далі за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля зіходить з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною (П. Мирний).

4. Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або лукаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає (Г. Косинка).

РЕЧЕННЯ ДЛЯ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ

1. Поки робочою мовою виробництва, науки та діловодства в Україні органічно не стане українська мова, українська термінологія, лишатиметься у такому стані, в якому вона перебуває тепер, – у стані більшого чи меншого наближення до норми та постійного відставання як від термінології інших мов, так і потреб самого життя (О. Тараненко).
2. В морі спокуси є хвилі великі, та не забудь у захопленні ти, що лиш родина – бальзамові ліки, ліки від старості і самоти (В. Крищенко).
3. Ні, він не з тих, хто довго сумує, хто живе спомином про вчорашній день, коли є день нинішній, що несе свої радощі і свіжі почуття, що залишаються з нами назавжди (В. Малик).
4. Лірична пісня – це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями, незміряна, воістину народна любов до своєї дідизни і ненависть до її ворогів, це достойна людська гідність і людське страждання, це стихійний блиск селянської коси над оди чалою панською головою, і квиління чайки-небоги над тяжким шляхом, і чиста сльоза на віях дівочих, це муки матері на чужій землі і цнотлива вечірня смішка на устах нареченої (М. Стельмах).
5. Минуло вже півстоліття, як його немає, але, скільки я б не жив, я ніколи не забуду войовничої пристрасті, що ховалась в добрих дідових грудях (О. Довженко).
6. В чепурній хаті, що пропахла соняшником, яблуками і вощиною, їх привітно зустріла тітка Христя, беручка молодиця, з такою довірливістю на округлім виду, кирпатинкою і двома безжурними ямками біля неї, що від усього цього одразу робилось привітно на душі (М. Стельмах).
7. Ніч, насуваючись, жене нас вперед, бо скоро-скоро вже вона грякне, ударить вітром, спалахне неоновими синіми спалахами хмар, поєднає небо і землю ланцюгами блискавиць, і в хаосі тьми та зблисках електричних розрядів, у грандіозних таїнствах ночі почнеться могутня робота природи, робота одвічна, прадавня, що і людині щоразу навіває думки про щось предковічне і про прийдешнє (О. Гончар).
8. Люблю слухати, як гудуть бджоли, і стежити за їхнім дивним, улагодженим життям, адже немає комах, шляхетнішої за цю: шелестить біля мого куреня торочкаста трава, під цей тихий, лагідний супровід перо моє пише легко й вільно; в самому курені пахне медом і сухим зіллям: чебрецем, материнкою та рум'янком (В. Шевчук).

9. За тиждень він упорядкував архів і дав лад бібліотеці, пораючись коло неї з якоюсь чуттєвою втіхою, бо любив цю справу, любив книжки, як може їх любити той, хто з них почерпнув не тільки перше знання про світ, а й захоплення ним – для того книжка лишається вічним, мінливим і живим добродієм (В. Підмогильний).
10. В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма, яка все більшала і все наближалась, ставала темнішою, неначе сунулась морем якась темна копиця, котра ніби росла й ширшала... (І. Нечуй-Левицький).
11. Він звів товсті повіки, до яких не добрались коноплини ластовиння, щось невиразне буркнув і посварився куцим пальцем не то на голову, не то на вінець сонця, що саме вималювався на блакитно-рожевім з прозеленню полотні неба (М. Стельмах).
12. Виють і в'ються мотками безконечних, поплутаних білих дротів завірюхи, мигтять запорошені снігом людські постаті, перед очима постають з далекої минувшини призабуті події, і перейдені биті шляхи мріються в імлістій даліні, як розгорнуті сторінки нескінченої повісті мого життя (Б. Антоненко-Давидович).
13. Лише той гідний світлого майбутнього, хто свято шанує минуле, пишається героїчною історією свого народу і все робить для того, щоб сучасне було не менш славне, щоб уписалося воно золотими сторінками на скрижалі історії (І. Цюпа).
14. Люблю слухати, як гудуть бджоли, і стежити за їхнім дивним, улагодженим життям, адже немає комах, шляхетнішої за цю: шелестить біля мого куреня торочкаста трава, під цей тихий, лагідний супровід перо моє пише легко й вільно; в самому курені пахне медом і сухим зіллям: чебрецем, материнкою та рум'янком (В. Шевчук).
15. Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (О. Довженко).
16. Юна, переповнена мріями душа знаходила відраду і в тому елементарному світі, де найскладнішою машиною була прядка, де племінчик на ґнотику був єдиним неонам ваших осінніх ночей, де взимку сміливий маляр-мороз малював по вікнах буйні свої вітражі – білі розмашисті папороті, що мали вигляд лілей, химерних квітів тропіків... (О. Гончар).

- 17.Учитель просто зобов'язаний не лише учням а й деяким батькам популярно роз'яснити, що в мові одсвічує материнське начало, і жоден син іншого народу не повірить вашій любові до нього, коли дізнається, що ви зневажаєте рідну матір (В. Олійник).
- 18.Мова виконує, серед інших, дуже важливу філософськи-світоглядну функцію: вона прив'язує етнос до природного оточення, до ландшафту, до того кривого, предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становить неорганічне тіло народу (О. Забужко).
- 19.І довіку здається, що за тим туманцем чи маревом далини лежить твоя найкраща сторінка життя, що там, у рамці росяних дібров чи синьооких луків, загубився такий закуток землі, який не снівся і геніям Відродження, що, може, там, по ранішніх чи вечірніх росах поспішає назустріч тобі твоє щастя (М. Стельмах).

ПРОГРАМОВІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Синтаксис як розділ граматики. Розділи синтаксису.
2. Одиниці синтаксису, їх характеристика та співвідношення.
3. Словосполучення та речення, їх співвідношення. Типи синтаксичного зв'язку слів у реченні.
4. Речення. Загальна характеристика речень за змістом та структурою (за метою висловлювання, за характером вираженого ставлення до дійсності, емоційністю, за наявністю чи відсутністю необхідних елементів граматичної будови).
5. Двоскладні речення. Головні члени двоскладних речень та способи їх морфологічного вираження. Зв'язок підмета з присудком. Група підмета та група присудка.
6. Другорядні члени двоскладних речень та способи їх морфологічного вираження.
7. Односкладні речення. Типи односкладних речень та способи вираження в них головного члена речення.
8. Означено-особові, неозначено-особові та безособові односкладні речення, їх характеристика.
9. Узагальнено-особові, інфінітивні та номінативні односкладні речення, способи вираження в них головного члена речення.
- 10.Прості ускладнені речення та їх характеристика. Порядок слів у реченні. Способи ускладнення простих речень.
- 11.Звертання. Речення з однорідними членами речення. Однорідні та неод-

норідні означення.

- 12.Речення зі вставними словами, словосполученнями та вставленими конструкціями.
- 13.Речення з відокремленими другорядними членами речення.
- 14.Складне речення як синтаксична одиниця. Класифікація складних речень.
- 15.Складносурядні речення, їх класифікація. Засоби зв'язку предикативних частин складносурядних речень.
- 16.Складнопідрядні речення, їх класифікація. Різні підходи до класифікації складнопідрядних речень.
- 17.Складнопідрядні речення нерозчленованої структури, їх характеристика та особливості будови.
- 18.Складнопідрядні речення розчленованої структури, їх класифікація.
- 19.Складнопідрядні багатокomпонентні речення та принципи співвідношення в них предикативних частин.
- 20.Класифікація багатокomпонентних складнопідрядних речень.
- 21.Безсполучникові складні речення, їх класифікація.
- 22.Безсполучникові складні речення з однотипними та різнотипними предикативними частинами.
- 23.Особливості інтонування та зв'язку предикативних частин безсполучникових речень. Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях.
- 24.Складні речення комбінованого типу. Період. Абзац.
- 25.Принципи української пунктуації. Система розділових знаків.
- 26.Інтонація та пунктуація. Розділові знаки у складному реченні.
- 27.Способи передачі чужого мовлення на письмі. Пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова, принципи передачі їх на письмі.
- 28.Діалог. Полілог. Цитата. Епіграф.
- 29.Надфразна єдність. Текст. Ознаки тексту.
- 30.Неповні та еліптичні речення. Поняття про нечленовані конструкції (слова-речення).
- 31.Приєднувальні конструкції. Порядок слів у реченні, його значення у реченні.

ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
3. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1989. – 334 с.

4. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. – К.: Рад. шк., 1985. – 200 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 662 с.
6. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посібник. – У 2-х ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с; Ч. 2. – 240 с.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
8. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – 336 с.
9. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Рад. шк., 1965. – Ч. II: Синтаксис. – 342 с.
10. Курс сучасної української літературної мови. – Т.2. Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – 408 с.
11. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів – для самостійного вивчення: Навч. посібник для студентів філол. фак., ун-тів і пед. ін-тів. – Х.: Основа, 1992. – 149 с.
12. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – Вища шк., 2004. – 167 с.
13. Синтаксична будова української мови. Колективна монографія. – К.: Наук. думка, 1968. – 204 с.
14. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
16. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук., думка, 1972. – 515 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
18. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
19. Украинская грамматика / Отв. ред. В.М. Русановский. – К.: Наук., думка, 1986. – 360 с.
20. Українська мова / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Вища шк., 1988. – Ч. II. – 224 с.
21. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. К.: Либідь, 1993. – 336 с.
22. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 406 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук., думка, 1983. – 219 с.
3. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук., думка, 1991. – 192 с.
4. Бронська А.А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 56 – 63.
5. Галас А. М. Структурні і функціональні особливості періоду в українській літературній мові: Автореф. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1997. – 23 с.
6. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища шк., Вид-во при Харк. ун-ті, 1980. – 152 с.
7. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Навчальний посібник. – Донецьк: Дон-НУ, 2003. – 158 с.
8. Заборна М.С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
9. Козіцька О.А. Синтаксичні основи зв'язку частин і компонентів у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 48 – 57.
10. Марченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Вежа, 2004. – 392 с.
11. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К. Наук. думка, 1966. – 324 с.
12. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернівецького ун-ту, 1959. – 134 с.
13. Селиванова Е.И. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – Фитосоциоцентр, 2002. – 335 с.
14. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 180 с.
15. Шульжук К.Ф. Складні речення з супідрядністю // Укр. мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 69 – 76.
16. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речення // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 24 – 32.
17. Шульжук К.Ф. Семантична структура складного багатокомпонентного речення // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 11 – 16.
18. Шульжук К.Ф. Проблеми типології складного речення // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гум. ун-ту, 1999. – № 7. – С. 10 – 13.

ЗМІСТ

Передмова.....	2
Словосполучення.....	4
Речення. Двоскладні та односкладні речення.....	9
Просте ускладнене речення.....	16
Класифікація складних речень.....	22
Складносурядні речення.....	28
Складносурядні багатокomпонентні речення	31
Складнопідрядні речення.....	36
Складнопідрядні речення нерозленованої структури.....	39
Складнопідрядні речення розленованої структури.....	45
Складнопідрядні багатокomпонентні речення.....	51
Безсполучникові складні речення.....	56
Багатокomпонентні безсполучникові речення.....	60
Складні речення комбінованого типу.....	67
Конструкції з чужим мовленням.....	75
Текст і його складники.....	81
Пунктуаційний аналіз складного речення.....	87
Синтаксичний аналіз складного речення.....	93
Речення для синтаксичного аналізу.....	96
Програмові питання до іспиту.....	98
Література до курсу.....	99